

ДОСЛІДЖЕННЯ КЛЮЧОВИХ СЕКТОРІВ СМАРТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ЛАНЦЮГІВ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ В ОБРАНИХ РЕГІОНАХ

Вінницька, Волинська, Житомирська, Рівненська,
Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська області

2025 - 2026

Цей аналітичний звіт підготовлено ГО «Інститут громадянського суспільства» у співпраці з Helvetas в рамках проєкту «Стійкість: розбудова сталого та інклюзивного ринку праці в Україні».

Проєкт «Стійкість: розбудова сталого та інклюзивного ринку праці в Україні» реалізується в рамках угоди між Шведським агентством з міжнародного розвитку та співробітництва (Sida) та Helvetas Swiss Intercooperation за підтримки Швеції.

Відповідальність за зміст матеріалу несе ГО «Інститут громадянського суспільства». Усі твердження та погляди, висловлені в цьому матеріалі, є позицією авторів і не обов'язково відображають офіційну позицію Уряду Швеції, Шведського агентства з міжнародного розвитку та співробітництва або Helvetas.

Методологія та етапи дослідження

Компонент 1. Аналіз ключових секторів смарт-спеціалізації обраних областей.

Компонент 2. Аналіз ключових ЛДВ в економіці обраних областей.

Розділ 1.

Загальний огляд пілотних регіонів

Вінницька область

Волинська область

Житомирська область

Рівненська область

Тернопільська область

Хмельницька область

Чернігівська область

Розділ 2.

Перспективні галузі в контексті смарт-спеціалізації та формування ланцюгів доданої вартості досліджуваних регіонів

2.1. Вінницька область

2.2. Волинська область

2.3. Житомирська область

2.4. Рівненська область

2.5. Тернопільська область

2.6. Хмельницька область

2.7. Чернігівська область

Розділ 3.

Підсумки та рекомендації

3.1. Вплив війни на Україну в цілому

3.2. Загальні тенденції для усіх регіонів

3.2.1. Спільні риси регіонів

3.2.2. Ключові міжрегіональні відмінності

3.2.3. Перспективи смарт-спеціалізації у регіонах

3.2.4. Висновки загальні

3.2.5. Спільні тренди та проблеми.

Резюме

Аналітичний звіт присвячено дослідженню ключових секторів смарт спеціалізації та ланцюгів доданої вартості (ЛДВ) у семи регіонах України: Вінницькій, Волинській, Житомирській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернігівській областях. Метою дослідження є визначення перспективних галузей економіки з високим потенціалом створення доданої вартості, інноваційного розвитку та підвищення регіональної конкурентоспроможності в умовах війни та післявоєнного відновлення.

У дослідженні проведено комплексний аналіз інноваційного, науково-технічного, людського та економічного потенціалу регіонів, а також структури та етапів формування ланцюгів доданої вартості у ключових секторах економіки. Особливу увагу приділено агропромисловому комплексу, харчовій промисловості, машинобудуванню, металообробці, деревообробці та меблевому виробництву, ІТ-сектору, транспортно-логістичній сфері, а також альтернативній енергетиці та «зеленим» технологіям.

Результати аналізу свідчать, що економіки більшості регіонів частково адаптувалися до умов повномасштабної війни, зокрема за рахунок аграрного сектору, ІТ та внутрішньої релокації бізнесу. Водночас зберігаються суттєві структурні проблеми: низька глибина переробки, фрагментованість ланцюгів доданої вартості, дефіцит інженерно-технічних та R&D-компетенцій, обмежений доступ до інвестицій та інноваційної інфраструктури, а також значні безпекові ризики для прикордонних і фронтирних регіонів.

Узагальнений міжрегіональний аналіз показав наявність спільних тенденцій розвитку, зокрема зростання ролі кластерів, поступову територіальну консолідацію бізнесу, активізацію індустріальних парків і підвищення значення цифровізації виробничих процесів. Водночас між регіонами зберігаються істотні відмінності за структурою економіки, рівнем інституційної спроможності та можливостями реалізації смарт-спеціалізації.

У підсумку звіт формулює висновки та рекомендації щодо посилення регіональної економічної політики, розвитку смарт-спеціалізації та поглиблення ланцюгів доданої вартості, з акцентом на інновації, людський капітал, міжрегіональну кооперацію та узгодження регіональних пріоритетів із завданнями відновлення та довгострокового розвитку України.

Основні терміни

- **Ключові сектори смарт-спеціалізації** – це галузі (складові галузей) економіки з високим інноваційним потенціалом, які визначаються на основі стратегічного підходу для посилення конкурентоспроможності регіону. Вони полягають у стратегічному виборі конкретних напрямків (згідно регіональних стратегій розвитку), де регіон може досягти найбільшого успіху, зосередивши ресурси та сприяючи розвитку інновацій.
- **Ланцюг доданої вартості (ЛДВ)** – послідовність взаємопов'язаних стадій створення продукту або послуги, що включає отримання сировини, виробництво, переробку, логістику, збут, післяпродажне обслуговування та управлінські функції, на кожному з яких формується додана вартість.

- **Додана вартість** – приріст вартості, створений у процесі виробництва товарів або надання послуг, який визначається як різниця між вартістю випуску та вартістю проміжного споживання.
- **Регіон** – область України в її адміністративних межах.
- **Макрорегіон** – декілька регіонів чи їх частин, які характеризуються спільними ознаками (відповідно до Закону «Про засади державної регіональної політики»).
- **Макрорегіон Фронтір** – області, чії території розміщені вздовж україно-російського кордону та/або лінії фронту (глибина 120 км).
- **Макрорегіон Опора/Центр** – області центральної України, які не мають прямого виходу на україно-російський кордон чи на лінію фронту, території яких знаходяться на відстані понад 120 км від кордону чи фронту.
- **Макрорегіон Тил** – західні області України, максимально віддалені від лінії фронту на україно-російського кордону.
- **Точне землеробство** — це інноваційна система управління агросектором, яка використовує цифрові технології (GPS, сенсори, супутники, Big Data) для збору та аналізу даних про стан ґрунту, рослин та навколишнього середовища, щоб приймати точніші рішення щодо посіву, внесення добрив і засобів захист, включаючи автоматичну спеціалізовану обробку даних,
- **Точне тваринництво** (Precision Livestock Farming, PLF) — це сучасний підхід до управління фермою, який використовує технології (сенсори, Big Data, IoT) для збору даних про кожну тварину (її здоров'я, годівлю, поведінку) з метою оптимізації виробництва, підвищення ефективності та зниження витрат.

Методологія та етапи дослідження

Дослідження проведене з метою виявити ключові сектори смарт-спеціалізації економіки, стан розвитку і потенціал ЛДВ обраних регіонів для визначення способів стимулювання інноваційної діяльності та сприяння економічному зростанню.

Дослідження проводилось **на основі Методології згідно Додатку 1¹**.

При цьому використовувалась, як основа дослідження, Постанова КМУ від 4 серпня 2023 р. № 816 «Деякі питання розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації та проведення моніторингу реалізації зазначених стратегій і планів заходів»² та Наказ Міністерства економіки України № 14563 від 10 червня 2024 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування смарт-спеціалізації на регіональному рівні»³.

¹ https://docs.google.com/document/d/1_uMqKLvu-B-mkBkSrV/bgCI8zZaZtjSJw/edit

² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-2023-%D0%BF#Text>

³ <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8d3e6487-ae25-4822-ae49-a8fa1ada047a&title=NakazVid10-06-2024-14563-proZatverdzhenniaMetodichnikhRekomendatsiiSchodoZastosuvanniaSmartspecializatsiiNaRegionalnomuRivni>

Регіонами дослідження є такі області: Вінницька, Волинська, Житомирська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернігівська.

Дослідження включало в себе такі етапи:

- 1** Вивчення стратегій розвитку регіонів та формування переліку їх смартспеціалізацій на основі стратегій силами експертів ІГС;
- 2** Здійснення контент аналізу статистичної (матеріали Держстату та його регіональних управлінь у семи областях), а також іншої інформації (звітів соціально-економічного розвитку, фінансово-економічних оглядів, публікацій) зазначених 7 регіонів у сфері смарт-спеціалізації та створення доданої вартості в регіональній економіці регіонів;
- 3** Проведення онлайн-опитування різних суб'єктів регіонального розвитку у обраних регіонах⁴;
- 4** Проведення дослідження відповідно до методики та технічного завдання силами Агенцій регіонального розвитку у обраних регіонах;
- 5** Обробка , узагальнення та верифікація зібраних матеріалів експертами ІГС та формування аналітичної записки.

Для аналізу було використано статистичні дані за 5-річний період (2020-2024 рр. та частково 2025 р.).

Об'єктом дослідження були два взаємопов'язані компоненти:

Компонент 1. Аналіз ключових секторів смарт-спеціалізації обраних областей.

Ключові сектори смарт-спеціалізації визначалися на основі оцінки здатності різних видів економічної діяльності формувати конкурентні переваги регіону завдяки створенню нових знань, ресурсного забезпечення, зокрема людського, залучення інвестицій, впровадження інновацій та спроможності конкурувати за ринки збуту.

Компонент 2. Аналіз ключових ЛДВ в економіці обраних областей.

Аналіз ЛДВ здійснювався на основі основних та додаткових стадій (етапів) створення доданої вартості, що включає отримання та зберігання сировини, транспортування (на всіх етапах), технологічний розвиток, виробництво проміжної та готової продукції, створення кінцевого продукту (складання, комплектація), розподіл, просування та

⁴ результати опитування розміщені за посиланням

https://docs.google.com/spreadsheets/d/1pD6OFLwHB9IyisMI5MaBjle0oXGa0MVRN1Co_o7DF4/edit?gid=0#gid=0

продаж, після-продажне обслуговування, управління людськими ресурсами та інфраструктурою компанії. Для відстеження інноваційних процесів в залежності від виду економічної діяльності технологічний розвиток додатково розглядався через окремі підетапи, зокрема дослідження та розробки (R&D), впровадження цифрових технологій, технологічну модернізацію на етапі виробництва. Окремо бралась до уваги територіальна консолідація – об'єднання у виробничі кластери та експорт, що дає змогу чіткіше ідентифікувати ЛДВ та конкурентоспроможність сектора.

За підсумками проведеної роботи було здійснено **експертне опрацювання** даних та отриманих результатів та **підготовлено аналітичний звіт**. Його основна частина включає:

- короткий огляд пілотних регіонів;
- інформацію про інноваційний, науково-технічний, людський та економічний потенціал кожного регіону;
- стислий опис секторів смарт-спеціалізації пілотних регіонів та/або найбільш перспективними в контексті смарт-спеціалізації;
- ключові ЛДВ у регіонах, що були визначені на основі оцінки етапів обробки сировини/матеріалів у секторах та доданої вартості, яка при цьому формується.

У Висновках надано можливі рекомендації, впровадження яких забезпечить активізацію інноваційної та інвестиційної діяльності, сприятиме збільшенню прибутковості бізнесу та економічному зростанню в регіонах. Додаткова узагальнена інформація, яка використовувалась для написання аналітичної записки подана у додатках.

Матеріали дослідження, підготовлені за участі партнерських APP семи пілотних областей (зокрема ідентифіковані пріоритетні галузі за результатами опитування та найбільші підприємства, аналітичні записки APP про результати дослідження щодо ключових секторів смарт-спеціалізації та ланцюгів доданої вартості та опрацьована статистична інформація) розміщені в додатках для:

- 1 Вінницької області⁵
- 2 Волинської області⁶
- 3 Житомирської області⁷

⁵ <https://docs.google.com/document/d/1d9v0zJwFdmCNPuBIhgDYzt-wS2r753LW/edit?usp=sharing&oid=107424604735724380852&rtpof=true&sd=true>

⁶ <https://docs.google.com/document/d/1sLlNoHH7n0Jflzpr-Q3gwRpdox8Wt2UH/edit?usp=sharing&oid=107424604735724380852&rtpof=true&sd=true>

⁷ <https://docs.google.com/document/d/1fizYIAV-cdtvaAxVLgvigqN4WHdbwp3y/edit?usp=sharing&oid=107424604735724380852&rtpof=true&sd=true>

4 Рівненської області⁸

5 Тернопільської області⁹

6 Хмельницької області¹⁰

7 Чернігівської області¹¹

Розділ 1.

Загальний огляд обраних регіонів

Вінницька область

Розміщення: Центральньо-західна Україна (Південно-Західне Поділля), межує з Житомирською, Хмельницькою, Кіровоградською, Одеською, Черкаською та Київською областями. На заході межує з Республікою Молдова. Умовно безпечний тилловий регіон.

Площа: 26 513 км².

Населення (01.01.2022): 1 509 515 осіб.

Населення (01.01.2025): 1 529 123 осіб.

Густина населення (на 01.01.2022): $\approx 56,9$ ос./км² (1 509 515 / 26 513).

Частка міського населення - 51,9 %

Обласний центр (населення): м. Вінниця – 370 601 осіб (станом на 01.01.2022).

Найбільші міста регіону (осіб): Вінниця – 370 601, Жмеринка – 34 097, Хмільник – 26 916

Розмір регіональної економіки (ВРП): ВРП (2021): 173 531 млн грн.

Три основні сектори регіональної економіки: агропромисловий комплекс (рослинництво, тваринництво), харчова промисловість і переробка, машинобудування/металообробка.

Повномасштабна війна негативно позначилася на об'єктах критичної інфраструктури, логістиці та енергопостачанні регіону внаслідок регулярних ракетних атак та ударів БПЛА.

⁸ <https://docs.google.com/document/d/1Ckj58BON3CpDQH6P2HwxyhTGCr656FFC/edit?usp=sharing&oid=107424604735724380852&rtpof=true&sd=true>

⁹ <https://docs.google.com/document/d/1Lw9s91xq-Bcs-8O2bDRvzJwBt5AKGgOR/edit?usp=sharing&oid=107424604735724380852&rtpof=true&sd=true>

¹⁰ https://docs.google.com/document/d/1MZaw6IU5hUr_1c-vL9GlpkS4k9ylf7mL/edit?usp=sharing&oid=107424604735724380852&rtpof=true&sd=true

¹¹ <https://docs.google.com/document/d/1xop9Sac8ldmSmZV5TRnLvDS6YdcFtAgz/edit?usp=sharing&oid=107424604735724380852&rtpof=true&sd=true>

Попри складні умови, Вінницька область продемонструвала високий рівень економічної адаптивності, інвестиційної стійкості та здатності до формування нових конкурентних переваг.

Волинська область

Розміщення: Північ-захід України (Полісся), межує з Рівненською та Львівською областями та з Білоруссю та Польщею. Умовно безпечний тилловий регіон. Наявність кордону з ЄС є значною перевагою для розвитку, прикордоння з РБ тупикова територія.

Площа: 20193 км²

Населення (01.01.2022): 1 021 356 осіб.

Густина населення (на 01.01.2022): 50,6 ос./км²

Частка міського населення – 51,8%

Обласний центр: м. Луцьк – 216 000 осіб.

Найбільші міста (осіб): Луцьк – 216 000, Ковель – 67 600, Нововолинськ – 49 800.

Розмір регіональної економіки (ВРП): 92535 млн. грн.

Три основні сектори регіональної економіки: машинобудування та металообробка, деревообробка/лісова промисловість, сільське господарство.

Війна суттєво трансформувала соціально-економічний розвиток області та змістила інвестиційну активність в агровиробництва, харчової та переробної промисловості, деревообробки, легкої промисловості та ІТ. Область стала одним із основних регіонів прийому внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Попри зростання навантаження на окремі сфери, це забезпечило додатковий кадровий ресурс для ринку праці.

Житомирська область

Розміщення: Північна/центральна Україна, межує з Київською, Хмельницькою, Вінницькою та Рівненською областями та має кордон із Білоруссю. Регіон середнього рівня безпеки. Можливі загрози з боку РБ.

Площа: 29832 км².

Населення (01.01.2022): 1 179 000 осіб

Густина населення (на 01.01.2022): $\approx 39,5$ ос./км².

Частка міського населення – 59,4%

Обласний центр: м. Житомир – ≈ 260 000 осіб.

Найбільші міста (осіб): Житомир – 260 000, Бердичів – 73 900, Новоград-Волинський – 55 000.

Розмір регіональної економіки (ВРП): 113919 млн. грн.

Три основні сектори регіональної економіки: лісова/деревообробна та пов'язані переробні галузі, сільське господарство, харчова переробка.

Війна завдала значної шкоди Житомирській області через регулярні ракетні та авіаудари, що призвело до численних жертв серед цивільних, руйнування житла, інфраструктурних та промислових об'єктів. Область зазнала тимчасової окупації частини територій (Народицький район).

Попри все область демонструє стійкість, відновлюється економіка регіону, здійснюється відбудова руйнованого житла та критичної інфраструктури.

Рівненська область

Розміщення: Північно-західна / західна Україна, Полісся/Поділля межує з Волинською, Житомирською, Тернопільською, Львівською та Хмельницькою областями. Знаходиться на кордоні з Республікою Білорусь.) Умовно безпечний регіон. Проте кордон з РБ є закритим і ризики вторгнення з РБ зберігаються.

Площа: 20047 км².

Населення(01.01.2022): 1125 000 осіб.

Густина населення (на 01.01.2022): 56,1 ос./км².

Частка міського населення – 47,8%

Обласний центр : м. Рівне – приблизно 243 000 осіб.

Найбільші міста (осіб):

Рівне – 243 000, Дубно - 38 700 осіб, Острогож - 13 900.

Розмір регіональної економіки (ВРП): 88859 млн. грн.

Три основні сектори регіональної економіки: переробна промисловість (включно з хімічною/паливною інфраструктурою поблизу), сільське господарство, торгівля/послуги.

Війна суттєво змінила умови функціонування соціально-економічної системи, призвела до тимчасового призупинення або скорочення виробництва на окремих підприємствах, порушення логістичних ланцюгів, зміни ринків збуту та підвищення вартості ресурсів. Частина суб'єктів господарювання була вимушена переорієнтовувати свою діяльність на внутрішній ринок, оптимізувати витрати та шукати нові ніші. Водночас область отримала можливість прийняти релоковані підприємства та ВПО з інших регіонів, що дозволило створити нові робочі місця.

Тернопільська область

Розміщення: Західна Україна, частина території – Поділля, частина Галичина. Межує з Хмельницькою, Івано-Франківською, Львівською та Рівненською областями. Умовно безпечний, тиловий регіон.

Площа: 13 823 км².

Населення (01.01.2022): 1 021 713 осіб.

Густина населення (на 01.01.2022): 73,9 ос./км² (1 021 713 / 13 823).

Частка міського населення – 44,4%

Обласний центр (населення): м. Тернопіль – ~225 000 осіб

Найбільші міста (осіб): Тернопіль – 225000, Чортків - 28 300, Кременець 20 500 осіб.

Розмір регіональної економіки (ВРП): 81485 млн. грн.

Три основні сектори регіональної економіки: сільське господарство (молоко, зернові), харчова та переробна промисловість, легка промисловість/меблеве виробництво.

Війна зумовила певні демографічні зміни, трансформацію ринку праці, переформатування логістики та структури інвестиційних надходжень (переважно у сектори продовольчої безпеки

і промислового виробництва). Регіон прийняв частину релокованих підприємств та ВПО та адаптувався до нових умов і зберіг потенціал для подальшого розвитку у ключових секторах економіки.

Хмельницька область

Розміщення: Південно-західне Поділля, західна частина центральної України; межує з Вінницькою, Тернопільською, Житомирською, Рівненською областями; Умовно безпечний, тилловий регіон.

Площа: 20624 км².

Населення(01.01.2022):1227474 осіб.

Густина населення (на 01.01.2022): 59,5 ос./км² (1 227 474 / 20 624).

Частка міського населення 58,0%

Обласний центр (населення): м. Хмельницький – приблизно 275 000 осіб.

Найбільші міста (осіб):

Хмельницький – 275 000, Кам'янець-Подільський – 99 700, Шепетівка – 41 800

Розмір регіональної економіки (ВРП): ВРП (2021) 119876 млн. грн.

Три основні сектори регіональної економіки: сільське господарство (зернові, овочі), харчова/переробна промисловість, машинобудування/виробництво будматеріалів.

За роки війни область регулярно піддається ракетним атакам та ударам БПЛА, особливо по критичній інфраструктурі. Зазнає трансформації економічний і соціальний розвиток, область стала важливим тилловим регіоном, прийняла велику кількість ВПО та релокований бізнес. Регіон адаптувався до нових умов і зберіг потенціал для подальшого відновлення та модернізації у ключових секторах економіки.

Чернігівська область

Розміщення: Північна Україна; межує з Київською, Сумською, Полтавською областями та РБ і РФ. Регіон значної небезпеки з боку РФ та РБ. Повністю втрачено транзитний потенціал.

Площа: 31 899 км².

Населення (01.01.2022): 959 315 осіб.

Густина населення (на 01.01.2022): 30,1 ос./км².

Частка міського населення – 65,6%

Обласний центр: м. Чернігів – 274 300 осіб.

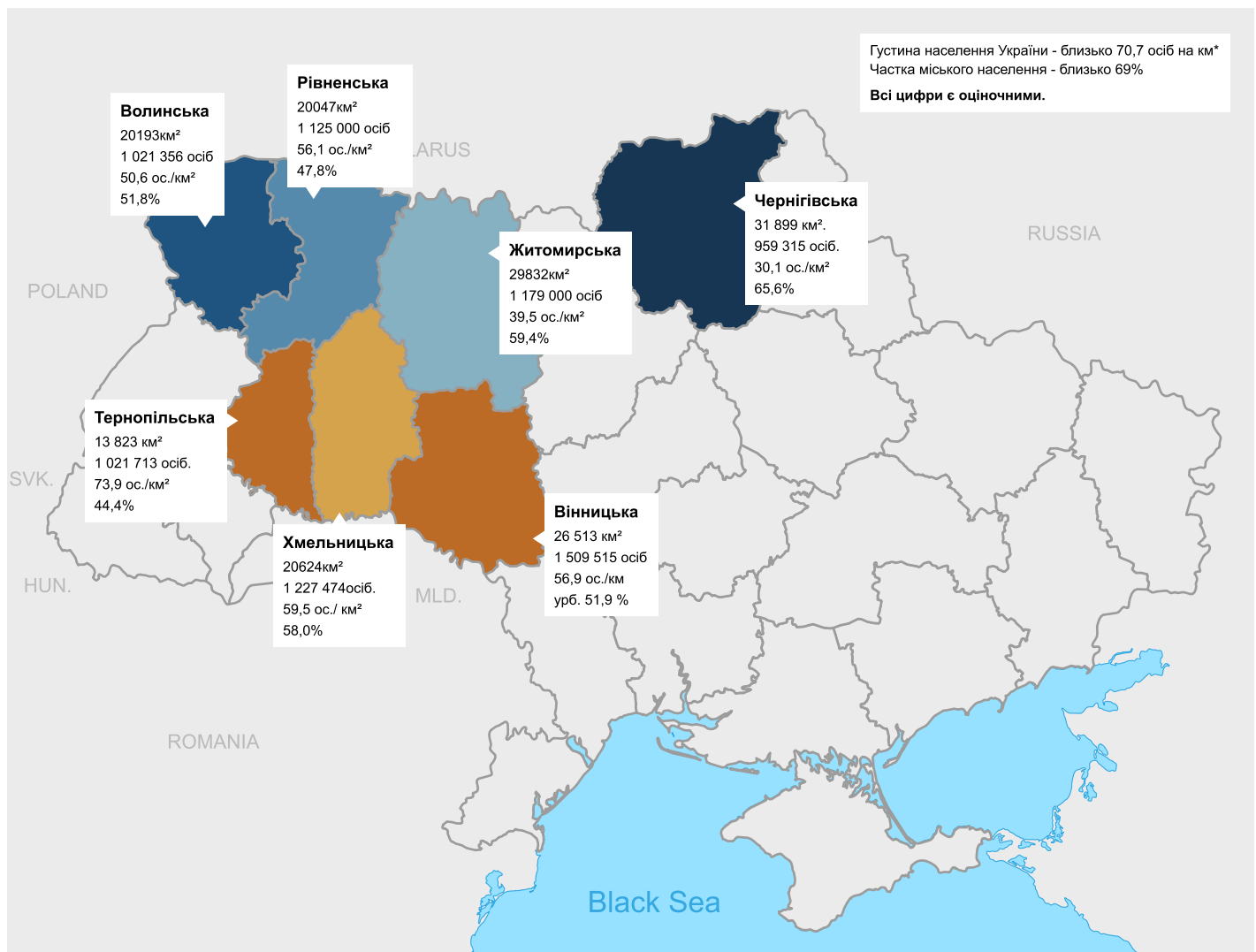
Найбільші міста (осіб): Чернігів - 274 300, Ніжин - 70 000, Прилуки - 51 600.

Розмір регіональної економіки (ВРП): 113474 млн. грн. Три основні сектори регіональної економіки: сільське господарство (зернові, тваринництво), лісопереробка та деревообробка, машинобудування/виробництво.

Війна зумовила для регіону специфічну траєкторію соціально-економічних змін, відмінну від тиллових регіонів: область одночасно зазнала прямого удару бойових дій і руйнувань та увійшла у довготривалу фазу функціонування як прикордонна територія підвищених безпекових ризиків.

Область зазнала значних економічних і людських втрат. Адаптація регіональної економіки відбувається у режимі обмежених інвестиційних горизонтів і постійного тиску на інфраструктуру.

Мал.1. Пілотні досліджувані регіони на мапі України

Проміжний висновок:

Обрані 7 українських регіонів представляють три макрорегіони України з точки зору безпекових впливів: Чернігівська область – макрорегіон фронтиру, Житомирська, Вінницька – макрорегіон Центр/Опора, Рівненська, Хмельницька, Тернопільська, Волинська – макрорегіон Тил.

Серед цих регіонів є різні функціональні типи територій, їх розвиток на сучасному етапі є досить різним і характеризується зокрема переміщенням суб'єктів економічної діяльності з Чернігівської та частини Житомирської областей у інші регіони Тилу.

Показники чисельності населення є оціночними, оскільки в даний час облік жителів є досить ускладненим через переміщення людей за межі своїх регіонів та і за межі України.

Розділ 2.

Перспективні галузі в контексті смарт-спеціалізації та формування ланцюгів доданої вартості досліджуваних регіонів

2.1. ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

2.1.1. Інноваційний, науково-технічний, людський та економічний потенціал

Науково-технічний потенціал Вінницької області характеризується високим рівнем концентрації освітніх і наукових установ, що формують багатопрофільне середовище для розвитку інновацій.

Інноваційна інфраструктура представлена індустриальними та технопарками, стартап-центрами, бізнес-інкубаторами, інноваційними лабораторіями та кластерними об'єднаннями.

Провідними закладами вищої освіти, що забезпечують підготовку кадрів, розвиток досліджень та впровадження інновацій є:

- національний технічний університет (ВНТУ);
- національний аграрний університету (ВНАУ);
- національний медичний університет ім. М.І. Пирогова.

Вони забезпечують основу для розвитку смарт-спеціалізації області. ВНТУ має розгалужену мережу науково-дослідних лабораторій, інноваційних центрів та проектно-конструкторських груп і спеціалізується на приладобудуванні, електроніці, автоматизації, комп'ютерних системах та енергетичних технологіях. ВНАУ забезпечує дослідження та підготовку фахівців у сферах агрономії, тваринництва, харчових технологій, агроінженерії та земельних ресурсів, впровадження агротехнологій з використанням ІТ-інновацій.

Навколо потенціалу ВНТУ сформувався кластер приладобудування та автоматизації. Інноваційно-технологічний парк «Кристал» став одним із ключових центрів підтримки підприємництва та зосереджується на розвитку стартапів.

Інноваційний агропромисловий кластер «AgroVin» фокусується на впровадженні нових агротехнологій, оптимізацію процесів переробки продукції та розвиток кооперації між виробниками, переробними підприємствами та наукою.

Проблеми:

Попри наявність лабораторій і інноваційних структур, комерціалізація наукових розробок залишається недостатньою; обладнання багатьох лабораторій є застарілим і потребує оновлення; частина підготовлених проєктів не переходять у стадію впровадження або масштабування.

Людський потенціал Вінницької області залишається достатньо значним для підтримки економічного розвитку та реалізації пріоритетів смарт-спеціалізації.

Значна частка населення з фаховою та вищою освітою, наявність інженерних, медичних, аграрних і технічних кадрів, а також зростання участі молоді у технологічних секторах створюють передумови для становлення інноваційної економіки.

Економічний потенціал Вінницької області формується поєднанням розвиненого аграрного сектору, переробної промисловості та стабільного зростання галузей торгівлі, ІТ та логістики.

Структура інвестицій (демонструють зростання за рахунок інфляційних процесів) за видами економічної діяльності вказує на концентрацію вкладень у переробній промисловості, сільському господарстві та будівництві. Основним джерелом інвестицій залишалися власні кошти підприємств (понад 64-71% у структурі).

Динамічне зростання демонструє сектор ІТ, інформації та телекомунікацій.

Експортний профіль області зазнав певних структурних зрушень та базується на продукції харчової промисловості й аграрного сектора. Загальний обсяг експорту зріс із 1,377 млрд дол. США у 2020 році до 1,962 млрд дол. США у 2024 році (+42,4%). особливо стрімке зростання відбулося у групі продукції тваринного походження: з 72,87 млн дол. у 2020 році до 514,67 млн дол. у 2024 році, тобто майже у сім разів. Значне збільшення обсягів експорту м'яса та їстівних субпродуктів свідчить про розвиток переробних виробництв, зокрема підприємств групи МХП, що формує ядро ЛДВ у харчовій промисловості. Водночас експорт зернових культур зріс із 288,9 млн дол. у 2020 році до 477,2 млн дол. у 2024 році (+65%), що підтверджує збереження провідної ролі рослинництва в економічній структурі області та створює підґрунтя для розвитку другої смарт-спеціалізації – впровадження агротехнологій з використанням ІТ-інновацій.

2.1.2. Перспективні галузі та сектори економіки в контексті смарт-спеціалізації

1 Агропромислове виробництво («точне землеробство» та «точне тваринництво»)

Агрокомплекс Вінниччини розвивається завдяки багатим родючим чорноземам, сприятливому клімату, великим площам орних земель, наявності водосховищ для зрошення, а також потужному агропромислому комплексу.

Основними культурами є зернові (пшениця, кукурудза) та олійні (соняшник). Активно впроваджуються нові знання через інноваційні технології (точне землеробство, біоінженерія), державні програми підтримки, міжнародні проекти, агровиставки та навчальні центри. Наявність аграрних університету та коледжів, що готують спеціалістів для різних галузей АПК, посилює конкурентоспроможність галузі.

Функціонує 2,5 тис підприємств та близько 1,5 тис ФОП, в яких зайнято понад 29,5 тис осіб (близько 28% від усіх зайнятих в області). Обсяг реалізації продукції галузі складає понад 60,0 млрд грн (біля 15% від загальнообласного показника).

Завдяки значним обсягам інвестицій (капітальні вкладення в галузі у 2024р становили 6526767 грн, що майже втричі більше від 2020р, 74.2% з яких власні кошти підприємств) та державній підтримці впроваджуються нові технології, використовується сучасна техніка, що сприяє підвищенню продуктивності. Серед найбільших виробників – агрохолдинги ТОВ "ПК "Зоря Поділля" та ТОВ "Куст Агро". Частка експорту продукції рослинництва (в основному зернові та олійні) зросла у 2024 році порівняно з 2020-2021 роками і складає близько 32%, з яких $\frac{3}{4}$ зернові, а тваринництва сягнув 26,% (переважно м'ясо і субпродукти). Скупна вартість їх експорту перевищила 1071 млн дол. США. Саме ці напрями є визначеними у стратегії розвитку області ключовими для смарт-спеціалізації («впровадження агротехнологій із використанням ІТ-інновацій»).

2 Харчова промисловість

Харчова промисловість є найбільшим сектором, займаючи близько 55-60% у загальному промисловому виробництві регіону, що демонструє стабільну зайнятість. Охоплює виробництво цукру, м'яса, молока, олії, борошна, кондитерських та хлібобулочних виробів, напоїв, дитячого харчування, консервів, а також кормів для тварин. Заклади вищої, передвищої та профтехосвіти забезпечують підготовку інженерів-технологів, фахівців середньої ланки та робітничих професій. Інвестиції в сектор складають значну частку промислових капіталовкладень. Ключовими напрямками інвестування є інфраструктура зберігання (елеватори та сховища для зерна, овочів та фруктів), а також розширення виробничих потужностей, придбання сучасного обладнання та освоєння нових технологій.

Частка харчової промисловості у промисловому виробництві Вінниччини перевищує 60%. У структурі експорту перероблена агропродукція понад 15%, майже стільки ж 14,3% – готові продукти харчування (в основному цукор і кондитерські вироби, продукти переробки овочів, напої).

Сектор м'ясної продукції також показав значну позитивну динаміку експорту, що свідчить про формування глибших переробних ланцюгів у тваринництві. На сьогодні це різноманітна та розгалужена структура, що включає як великі міжнародні компанії, так і середні та малі підприємства.

Найбільшими виробниками є ViOil (олійні), Roshen (кондитерські та молочні вироби), Loostdorf (молочна продукція), ТОВ "Агрона Фрут Україна" (фруктові наповнювачі для йогуртів), ТОВ "ПК "Зоря Поділля" (цукор), ТОВ "ЛВН Лімітед" (напої, бренд «Nemiroff»)

3 Переробна промисловість (машинобудування. виробництво складної/спеціальної техніки)

Попри загальне скорочення кількості підприємств та чисельності працівників внаслідок війни, переробна промисловість зберігає важливу економічну вагу.

У межах промислового комплексу особливе значення мають сектори переробки, машинобудування та виробництва технічних комплектуючих – саме вони здатні інтегрувати елементи смарт-технологій, роботизації та автоматизації, прикладом чого є сформований довкола ВНТУ кластер.

Ці напрями підсилюються діяльністю технічних університетів області, що забезпечують підготовку інженерних кадрів, а також коледжів та закладів професійно-технічної освіти. Інвестиції в переробну промисловість (крім харчової) зосереджені на машинобудуванні, деревообробці та паперовому виробництві.

Активно розвивається інфраструктура для інвестицій, зокрема індустріальні парки в м. Вінниці, що попри виклики війни підвищує привабливість регіону. Найвідоміші машинобудівні компанії Вінниці на сьогодні це "Грін Кул" (UBC Group) (холодильна техніка) та "Гідравлік Сервіс", що працюють у сфері гідравліки й пневматики. Попри те, що машинобудування охоплює виробництво обладнання для сільського господарства, харчової та хімічної промисловості, верстатів, транспортних засобів, приладобудування, електротехніку та оборонну продукцію, сектор загалом зіштовхується з викликами технічної модернізації та втрати ринків.

4 ІТ-індустрія

Сектор ІТ демонструє одну з найбільш динамічних позитивних тенденцій. ІТ-індустрія передусім розвивається в обласному центрі – місті Вінниці, яке посідає 6-те місце в Україні за кількістю ІТ-фахівців та має понад 150 компаній (включно з міжнародними офісами, зареєстровано понад 8,3 тис ФОП), що працюють в аутсорсингу, розробці ігор, ШІ та займаються розробкою софтверних і хардверних рішень. Стрімко зростає кількість ФОПів, за 2024 рік цей показник значно перевищує рівень 2020-2021 років. Загалом ринок вже нараховує понад 2 тисячі осіб, включаючи ФОП. Місцеві університети та коледжі випускають понад 700 кваліфікованих спеціалістів щорічно, роблячи Вінничину перспективним технологічним центром. Хоча ІТ-сектор поки що не є базовим для регіону, він виступає ключовою горизонтальною компетенцією, яка підсилює розвиток агротехнологій, промислової автоматизації та медичних сервісів. Успішним прикладом є аутсорсингова компанія Pillartech, яка співпрацює з відомими гігантами ІТ-індустрії Python, Java та NET.

5 Транспортно-логістичний сектор

Транспортно-логістичний сектор демонструє позитивну динаміку та відіграє ключову роль завдяки стратегічному розташуванню, потужній аграрній базі (зернові) та промисловості (каоліни, будівельні матеріали), що генерує великі обсяги вантажоперевезень. Дані свідчать про зростання кількості ФОПів у сфері транспорту та складського господарства у 2024 році порівняно з попередніми періодами. Це є реакцією бізнесу на зміну маршрутів торгівлі, зростання попиту на внутрішню логістику та збільшення обсягів експорту аграрної продукції. Логістика є критично важливим компонентом формування повних ЛДВ в агро- та харчовій промисловості. Потребу в кадрах частково забезпечують ВНТУ, Вінницький політехнічний та автотранспортний коледжі. Працюють як українські (Zammler, UVK), так і міжнародні логістичні оператори (Kuehne+Nagel, DSV, FM Logistics).

6 Охорона здоров'я та сфера медичних послуг

Вінницька область має потужну медичну базу (університети, лікарні, санаторії), що створює основу для розвитку. У сфері охорони здоров'я впроваджуються новітні технології, телемедицина, цифрові рішення, що відповідає суті смарт-спеціалізації.

Інвестиції в медицину, як публічні, так і приватні, створюють робочі місця та розвивають суміжні галузі (фармацевтика, ІТ, оздоровчий туризм). Кількість суб'єктів господарювання у сфері медицини зберігається на стабільному рівні, а обсяги реалізації послуг демонструють позитивну динаміку. Регіон має потенціал для створення клінічних майданчиків та інноваційних медичних сервісів, зокрема у сфері реабілітації. Це формує підґрунтя для розвитку смарт-спеціалізації «індустрія лікування та оздоровлення (медичний туризм)».

Разом з тим галузь на сьогодні ще не стала достатньо привабливою для пацієнтів з інших регіонів та країн (медичний туризм).

Індустрію охорони здоров'я доповнює Українсько-іспанська фармацевтична компанія СУНП "Сперко Україна".

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

7 Інші перспективні сектори економіки

Будівельна індустрія

У Вінницькій області також активно розвивається виробництво будівельних матеріалів, зокрема цегли, бетону, блоків, сухих сумішей, а також деревообробка та поліграфічна діяльність, що підтримує будівельний сектор. Активно ведуться будівельні та відновлювальні роботи. Основними напрямками виробництва будівельних матеріалів є цегла та бетон, керамзит, вироби з деревини, а також хімічні речовини, що використовуються для виробництва фарб, сухих сумішей, штукатурки та інших оздоблювальних матеріалів. Промисловість будівельних матеріалів регіону активно впроваджує нові технології для автоматизації. Серед провідних підприємств польський інвестор. ТОВ "Барлінек Інвест" (виробництво паркетної дошки, експорт), а також Вінницький завод будматеріалів, Siltek, Ceresit. Найбільшим забудовником є концерн "Поділля".

Таблиця 2.1.1. Формування ланцюгів доданої вартості (ЛДВ) у Вінницькій області

Сектор економіки	ЛДВ
Агросектор (28,2% від загальної ВДВ області у 2021 р)	R&D (агрохолдинги) → виробництво, зберігання та постачання сировини → первинна переробка → продаж → розподіл, транспортування → експорт (окремі) Має місце територіальна консолідація (кластери). Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація на окремих етапах (сучасні техніка, елеватори, овочесховища та фруктосховища)
Харчова промисловість (понад 60% підприємств промисловості, 64% пром виробництва)	постачання сировини → поглиблена переробка → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг, дистрибуція, продаж → розподіл, транспортування → послуги після продажу (консультування, комунікація, відгуки) → експорт Спостерігається горизонтальна і вертикальна консолідація Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація

Будівельна індустрія
(здебільшого місцеві матеріали)

видобуток і постачання місцевої сировини (пісок, глина, камінь) → виробництво хімікатів, металу, цементу → виробництво готових будматеріалів з додаванням технологій (ізоляція, енергоефективність) → логістика та дистрибуція (до дилерів, будівельних майданчиків) → маркетинг та продаж

Спостерігається горизонтальна консолідація із забудовниками

Будівництво
(здебільшого житлова і комерційна нерухомість)

R&D (окремі провідні компанії) → підготовчі роботи (проектування, підготовка майданчика) → основні роботи (фундамент, стіни, перекриття, дах) → інженерні мережі → оздоблювальні роботи → здача в експлуатацію, передача клієнту, гарантійне обслуговування (впродовж визначеного угодою терміну)

Спостерігається горизонтальна консолідація із місцевими виробниками будматеріалів. Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація виробництва на окремих етапах

Транспортно-логістична сфера
(частково)

створення логістичних комплексів (окремі компанії) → планування та вибір оптимальних маршрутів та транспорту → транспортування → складська діяльність → митне та юридичне оформлення (за потреби) → інформаційна підтримка, контроль, відстеження вантажу

Спостерігається горизонтальна консолідація із агробізнесом та промисловим виробництвом. Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація (транспортні засоби, цифрове управління складським господарством та інформаційна підтримка з використанням TMS, WMS систем

Промислове виробництво (окремі підприємства машинобудування)

R&D (одиначні приклади) → ресурсне забезпечення (метали, комплектуючі, хімікати) → виробництво окремих компонентів → збірка кінцевого продукту (зокрема для АПК) → маркетинг та логістика → продаж кінцевому споживачу → післяпродажне обслуговування (сервіс, ремонт)

Спостерігається горизонтальна консолідація із агробізнесом (с/г, харчова промисловість). Водночас окремі стадії ЛДВ залишаються несформованими через брак інвестицій для технологічної модернізації, що зменшує частку доданої вартості.

ІТ-сектор (компанії, юрособи)

концептуалізація та планування → розробка продуктів → тестування → впровадження → підтримка програмних продуктів та послуг → експорт (окремі компанії)

Спостерігається горизонтальна консолідація із агробізнесом, промисловим виробництвом, індустрією медичних послуг та іншими сферами

За результатами опитування на думку тих, хто взяли участь у опитуванні, найбільш важливими та перспективними з точки зору розумної спеціалізації Вінницької області є такі ТОП 5 галузей регіональної економіки:

1 Рослинництво зернові та олійні культури

2 Виробництво харчових продуктів

3 Сфера ІКТ

4 Птахівництво

5 Садівництво

Проміжний висновок:

Основу смарт-спеціалізації Вінниччини формують передусім агропромисловий комплекс та харчова промисловість, які доповнюють логістика, переробна промисловість і та ІТ-сектор.

Перспективною є будівельна індустрія та індустрія лікування й оздоровлення (медичний туризм).

Саме зазначені галузі можуть забезпечити економічне зростання області у середньостроковій перспективі та слугувати основою для подальшої розробки стратегічних документів і дорожніх карт розвитку регіону.

ЛДВ станом на час проведення дослідження значною мірою сформовані у найбільш перспективних секторах регіональної економіки: агровиробництво та харчова промисловість, будівельна індустрія, транспортно-логістичний сектор.

Разом з тим, сектор промислового виробництва, за винятком окремих підприємств машинобудування, створює лише окремі стадії ЛДВ, що зумовлено їх технологічною відсталістю та нестачею інженерно-технічного персоналу.

2.2. ВОЛИНЬСЬКА ОБЛАСТЬ

2.2.1. Інноваційний, науково-технічний, людський та економічний потенціал

Науково-технічний потенціал Волинської області формується переважно основними університетами та науковими установами, лабораторіями та вузькоспеціалізованими дослідницькими підрозділами, що функціонують переважно в обласному центрі – Луцьку. Луцький національний технічний університет (ЛНТУ) проводить розробки у сфері сучасних будівельних матеріалів, інженерних конструкцій та технологій енергоефективності.

Волинський національний університет імені Лесі Українки (ВНУ) – у сфері наноматеріалів, природних екстрактів, біоактивних добавок та фізичної реабілітації. Загалом ЛНТУ та ВНУ імені Лесі Українки забезпечують широкий спектр досліджень: від створення композитних матеріалів і технологій переробки до розробки IoT-систем, телекомунікаційних рішень, крафтових харчових продуктів та медичних інновацій.

Проте вплив науки на регіональну економіку є обмеженим, оскільки розробки не переходять у фазу впровадження та комерціалізації через відсутність спільних інноваційних проєктів, R&D-центрів та платформ трансферу технологій.

Підготовка кадрів для агропереробки та харчової промисловості здійснюється за освітніми програмами ЛНТУ та фахових коледжів, які забезпечують фахівців з харчових технологій, біотехнологій, агрологістики та агроінженерії.

Однак в області має місце дефіцит інженерно-технічних спеціальностей і сучасних R&D-компетенцій у спеціалістів.

ЛНТУ готує кадри для металургії, машинобудування, деревообробки, харчових технологій, будівництва й ІТ.

Підготовка кадрів для агропереробки та харчової промисловості здійснюється за освітніми програмами фахових коледжів, які забезпечують фахівців з харчових технологій, біотехнологій, агрологістики та агроінженерії.

Проте не всі напрямки підготовки кадрів відповідають потребам регіону, який стикається з дефіцитом інженерно-технічних кадрів (найбільше у промисловості).

В області функціонують ІТ-освітні центри та університетські програми з програмування, кібербезпеки, інформаційних систем.

Однак має місце обмежена кількість висококваліфікованих ІТ-викладачів та слабкий розвиток продуктового ІТ.

Інфраструктура для залучення інвестицій та впровадження інновацій є доволі обмеженою.

Бізнес-інкубатор ЛНТУ та Центр підтримки бізнесу NOVO є майданчиками для підготовки підприємців, стартапів і студентських інновацій.

Формується мікрокластер медичних інновацій навколо «Технопарку» та Волинського медичного інституту. ГО «Технопарк», «Діджитал Вектор» та ГО «Алгоритм дій» пропонують певну підтримку для реалізації вузькопрофільних інноваційних проєктів.

В області створено 4 індустріальних парки, які поки що зайняті пошуком ресурсів для розбудови інфраструктури і реально ще не включені в економіку області.

Економічний потенціал регіону формують переважно агросектор, переробна промисловість, деревообробка, харчова промисловість, а також логістика на тлі зміни маршрутів зовнішньої торгівлі.

Кількість суб'єктів господарювання, попри спад у 2022 році, у 2024–2025 роках демонструє відновлення, зокрема серед підприємств переробної промисловості, деревообробки та логістичних сервісів. Також спостерігається зростання кількості ФОПів у сферах транспорту, торгівлі та виробничих послуг. Обсяги капітальних інвестицій зросли з 9,1 млрд грн у 2020 році до 11,7 млрд грн у 2021 році та 12,9 млрд грн у 2024 році, однак зростання має інфляційний характер. Основними інвестиціями виступають власні кошти підприємств (71%), які найбільше зосереджені в промисловості, будівництві, транспорті та торгівлі. Основу експорту становлять деревина, вироби з деревини, меблі, харчові продукти та металовироби.

2.2.2. Перспективні галузі та сектори економіки в контексті смарт-спеціалізації

1 Аграрне виробництво (з акцентом на «точне землеробство» та «точне тваринництво»)

Близько 70% території області займають сільськогосподарські угіддя. Наявність торфуватих та дерново-підзолистих ґрунтів і чисельних річок, а також сприятливий клімат та впровадження нових технологій сприяють стабільному розвитку галузі.

ЛНТУ та низка фахових коледжів та закладів ПТО забезпечують фахівців з біотехнологій, агроінженерії, агрологістики, агромаркетингу, продажів та агрономічного супроводу, а також робітничих професій. Агрокомплекс представлений потужними агрохолдингами та фермерськими господарствами, що спеціалізуються на вирощуванні зернових (кукурудза, пшениця), соняшнику, цукрового буряка та сої, а також мають розвинене тваринництво (молочні ферми, свиноферми, птахівництво).

Розвиток та технологізація виробництва формує потребу в механізаторах та спеціалістах, здатних працювати із сучасною технікою.

Загалом в галузі функціоную понад 900 підприємств (15,2% від усіх по області) та майже 1,8 тис ФОП (4,1%). У секторі зайнято понад 7,3 тис осіб (без урахування домогосподарств) і за роки війни скорочення понад 20%.

Інвестиції становлять в середньому 95-110 дол. на гектар, капітальні вкладення в сектор у 2024 р. склали 2630619 тис грн.

Це як масштабні проєкти (серед найбільших інвесторів великі агровиробники, наприклад ТОВ "Волинь-Зерно-Продукт" (Вілія), ТзОВ "Птахокомплекс Губин"), так і розвиток нішевих напрямів. Так польська компанія «Фруктекспол» інвестувала в ягідництво, яке теж є перспективним напрямом.

З року в рік зростає зацікавленість до органічного землеробства, а виробництво якісних екологічно чистих продуктів харчування визначено одним із напрямів смарт-спеціалізації, здатним зміцнити позиції області на внутрішньому та зовнішньому ринках.

В експорті домінує продукція рослинництва (зернові та олійні культури, відповідно 13,4% та 16,0% у 2024р. від загального по регіону), продукти тваринного походження займають незначну частку (3,0%). Ці показники, а також обсяги реалізації продукції (у 2024 р. становлять лише 6,5% від загального по регіону) свідчить про нереалізований потенціал аграрного сектора і порівняно невисоку продуктивність праці.

2 Харчова промисловість

Харчова промисловість є важливим сектором економіки, тісно інтегрованим з сільським господарством та охоплює понад 100 підприємств.

Окремі фахові коледжі та заклади ПТО забезпечують фахівців у сфері харчових технологій, а також робітничих професій. Водночас сектор потребує кваліфікованих інженерів-технологів, операторів виробничих ліній, спеціалістів з якості та безпеки продуктів тощо.

В регіоні виробляють м'ясо-молочну продукцію, різноманітні крупи, хлібо-булочні і кондитерські вироби, олію, цукор, напої, продукти переробки і тривалого зберігання овочів та фруктів, дитячого харчування та корми для тварин.

Сектор генерує приблизно четвертину від загального обсягу промислової продукції регіону. Серед найбільших компаній-інвесторів ПрАТ "Волиньхолдінг" (Nestle, 800 працівників), яка лише у 2025р. інвестувала 5 млн дол. у виробництво м'ясних напівфабрикатів, ПрАТ "Теремно Хліб" та інші.

Серед продукції харчової промисловості підприємства області експортують жири та олії тваринного і рослинного походження (близько 4,0%) та готові харчові продукти (3,9%).

3 Переробна промисловість (деревообробка)

Переробна промисловість області демонструє конкурентні переваги у деревообробці та меблевому виробництві, які тісно інтегровані.

Деревообробна промисловість є значною галуззю, що охоплює лісопилення, виробництво будівельних матеріалів (фанера, ДСП, ДВП, блокхаус) та сірників. Вона включає різні етапи переробки деревини, від первинної до випуску готових виробів, забезпечуючи робочі місця та економічний розвиток. Тут є реальні ланцюжки формування доданої вартості. Промисловість активно залучає молодь через дуальну освіту та пропонує конкурентні зарплати, що дозволяє вирішувати кадрову проблему. Місцеві освітні заклади (коледжі, ПТУ та ліцеї) готують технологів, операторів верстатів, фахівців з деревообробки, а також робітничих професій для лісопилення, виробництва шпону та меблів.

Найбільші інвестори-виробники «Кроноспан», «Цунамі» та «Бренвель» мають власні навчальні центри або програми стажування, щоб підготувати спеціалістів під свої потреби. Довоєнні показники експорту деревини і виробів з неї становив 20,0-25% (у 2021 р. - 25,7%) та скоротився до 18,3% у 2024р.

4 Переробна промисловість (меблеве виробництво)

Виробництво меблів має певний потенціал завдяки багатим лісовим ресурсам регіону (сосна, дуб, береза, вільха) та є частиною загальної лісопереробної галузі регіону, яка забезпечує робочі місця, сприяє розвитку місцевої економіки, особливо малого бізнесу. Потреби сектору у кваліфікованих кадрах (столяри (різної спеціалізації), верстатники (ЧПК), дизайнери меблів, технологи, конструктори, оператори виробництва та контролери якості реалізуються переважно через співпрацю з місцевими навчальними закладами (фахові коледжі, ВПУ та ліцеї). У зв'язку з технологізацією є значна потреба у майстрах з досвідом та сучасними навичками роботи з автоматизованим обладнанням. Основними напрямками є виробництво кухонних, офісних, дитячих меблів, а також м'яких меблів та елементів декору. Зростає популярність екологічних меблів (особливо для експорту), виготовлених із місцевої деревини, а також використання сучасних технологій (3D-фрезерування, ЧПУ-верстати). Сектор охоплює кілька сотень виробників (з помітним зростанням під час війни частки ФОП), які формують потужний кластер. У виробництві меблів налічуються тисячі робочих місць.

Серед найбільших виробників компанії «K&K Furniture», «Mirra», Ковельська та Любешівська меблеві фабрики. Довоєнні показники експорту меблів складали 7,0-10% (у 2021р.- 11,0%) та скоротилися у 2024р. (6,2%).

Єдина галузь, яку визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

5 Переробна промисловість (металообробка, машинобудування, верстатобудування та електротехніка)

У межах промислового комплексу Волині заслуговує на увагу металообробка, виробництво металоконструкцій, сегменти машинобудування та верстатобудування.

Є певна наукова база, зокрема функціонує Навчально-науковий фізико-технологічний інститут у складі ВНУ Лесі України.

Спеціалізацією індустріального парку «Ковель Порто» визначено машинобудування, металообробку та виготовлення металевих виробів. Разом з тим промисловість у Волині відзначається високою часткою працівників старшого віку (середній вік інженерно-технічних кадрів 51 рік). Оскільки ключові професії (інженери, технологи, слюсарі, оператори верстатів, інженери, електрики) вимагають досвіду та тривалої професійної підготовки це створює ризики для розвитку галузі.

У сфері працює низка підприємств, деякі займаються виробництвом або постачанням обладнання для обробки металу а також комплектуючих, виготовленням деталей, металоконструкцій та різних металовиробів. ПП «ЧІП» займається верстатобудуванням та металообробкою. Нововолинський ливарний завод, ПрАТ та Механічно-ливарний завод спеціалізуються на ливарному виробництві.

Перспективність секторів підтверджує низка іноземних інвесторів, зокрема шведська машинобудівна корпорація та найбільший у світі виробник підшипників SKF. Так ПрАТ «СКФ Україна» (Луцький підшипниковий завод) виробляє конічні підшипники для автомобільної та сільськогосподарської техніки (95% експортується). ДП "Луцький ремонтний завод "Мотор" є стратегічним підприємством, яке забезпечує ремонт авіаційних двигунів. СП ТОВ "Модерн-Експо" є лідером з виробництва торгового обладнання (каси, стелажі, холодильне та технологічне обладнання) у Східній Європі.

Електротехнічна промисловість представлена підприємствами, що займаються виробництвом електрокабельної продукції (ПрАТ «Волинкабель» (Луцьк), освітлювальних приладів, ремонтом та обслуговуванням електрообладнання, а також виробництвом компонентів для енергетичного сектору, з акцентом на розвиток відновлюваних джерел енергії. Завод німецького концерну. ТОВ «Кромберг енд Шуберт Україна Лу» виготовляє бортові мережі для BMW та VW. Експорт машин, обладнання та механізми та електротехнічного обладнання становив 40,6% у 2021р. та 30,0% у 2021р від загального обсягу області, однак внаслідок війни скоротився до 24,5% у 2024р. Експорт металевих виробів становив відповідно 3,3%, 4,6% та 3,8%.

6 Транспортно-логістичний сектор

Враховуючи вигідне географічне розташування регіону та переорієнтацію логістичних потоків на західні регіони країни розвиток транспортно-логістичних послуг (створення сучасних логістичних центрів, покращення міжнародних перевезень та супутньої інфраструктури) набуває статусу перспективної сфери смарт-спеціалізації. Зросли обсяги перевезень через пункти пропуску Ягодин та Устилуг, збільшився товарообіг з ЄС, розширилися складські та логістичні потужності, а інфраструктура почала модернізуватися для роботи у режимі високих навантажень.

Логістичний сектор потребує кваліфікованих кадрів у галузі транспортних технологій, складських систем, ІТ-логістики. ЛНТУ забезпечує підготовку у цьому напрямі, але потребує модернізації лабораторій (складська автоматизація, цифрові логістичні системи), поглиблення співпраці з логістичними хабами (Ковель, Луцьк, Нововолинськ).

У бізнесу зростає інтерес до сфер діяльності, що забезпечують критично важливі логістичні та технічні функції, про що свідчить зростання капітальних інвестицій в сектор у 2024 р. в 4,7 рази в порівнянні з 2020р.

Обсяги реалізації підприємств сектору зросли з 2,5% у 2020р. до 3,5% у 2024р. від загального по області, а у ФОП - з 15,0% до 38,4%. У порівнянні з іншими видами діяльності сектор транспорту і логістики розвивається найдинамічніше: за роки війни кількість підприємств зросла з 453 у 2020р. до 590 у 2024р., ФОП – 2513 до 3951, а зайнятість з 9359 до 11073 осіб.

Вікова структура є значно молодшою за інші галузі (середній вік 34–39 років). Сектор приваблює молодих працівників завдяки мобільності, доступності стартових позицій і швидкому професійному зростанню. На території області діють великі національні та міжнародні логістичні оператори (Kühne+Nagel, DSV, FM Logistics, Raben, Zammler, Ekol). Водночас місцевий ринок формують також регіональні компанії, зокрема Aurora Trans, Trans Vada Logistic, EA Logistic, Inter Trans Logistic, що показують високу якість сервісу, а також Укравтологістика.

7 Інші сектори економіки, які мають значний потенціал

Будівельна індустрія Волині охоплює виробництво матеріалів (регіон багатий на природні ресурси, що використовуються у будівництві, включаючи цегельно-черепичну сировину, пісок, глину, а також торф) та активно розвивається завдяки інвестиціям.

У складі ЛНУ функціонують кафедра будівництва та цивільної інженерії та Науково-дослідна будівельна лабораторія, що спеціалізується на випробуванні бетону, залізобетону, дорожніх матеріалів, конструкцій, аналізі ґрунтів та розробленні енергоефективних технологій. Три фахові коледжі області здійснюють підготовку фахівців за спеціальністю інженерія та будівництво.

У секторі зайнято близько 3200 осіб, за роки війни кількість працівників скоротилося приблизно на 29,0,0%. Кількість підприємств за останні 5 років зменшилась з 458 до 409 (12,0%), а ФОП збільшилась з 498 до 613 (23,0%).

Мають місце значні інвестиції у модернізацію сектору, капітальні інвестиції за 2024р. у порівнянні з 2020р. виросли у 2,1 рази і склали 3138785 тис грн. Водночас кошти населення у будівництво житла за роки війни істотно знизилися приблизно на 28%. Успішними прикладами є діяльність великих промислових підприємств холдингу «Модерн-Експо» (рітейл) та заданого вище «Кроноспан УА» (деревообробка та будівельні конструкції).

Галузь включає повний цикл реалізації проєктів – від проектування до експлуатації, що забезпечується фаховою експертизою та місцевими, так і зовнішніми інженерними ресурсами.

Проведене опитування суб'єктів регіонального розвитку виявило такі топ 5 найбільш перспективних на думку опитаних галузей регіональної економіки: Рослинництво зернові та олійні культури; Транспортні послуги; Птахівництво; Лісове господарство; Ягідництво. Що виглядає дещо несподівано, оскільки економіка області має досить міцну промисловість.

Таблиця 2. Формування ланцюгів доданої вартості (ЛДВ) у Волинській області

Сектор економіки	ЛДВ та коментар
Агросектор - близько 20% ВДВ регіону (зернові, частково цукровий буряк)	Виробництво, вирощування → первинна переробка (зберігання, сушіння зернових) → поглиблена переробка (борошно, крупи, комбікорми, цукор) → розподіл, транспортування → продаж → експорт (одиночні) Спостерігається вертикальна консолідація (агрохолдинг «ВолиньЗерноПродукт» (ТМ «Вілія»). Певною мірою присутня технологічна модернізація на окремих етапах (техніка, сховища). Діяльність у тваринництві здебільшого обмежується виробництвом сировини та декількома базовими етапами
Агросектор (садівництво і ягідництво, частково)	вирощування плодово-ягідної продукції → первинна переробка, фасування, зберігання розподіл → транспортування → продаж Глибока переробка, вихід на експортні ринки ще не розвинені
Харчова промисловість (частково)	постачання сировини → поглиблена переробка → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг, дистрибуція, продаж → розподіл, транспортування Спостерігається певна територіальна консолідація та часткова технологічна модернізація
Виробництво меблів	заготівля деревини → проєктування виробів → виготовлення проміжних конструкцій → виготовлення готових меблів → маркетинг та брендування → логістика → продаж кінцевому споживачу → післяпродажне обслуговування (консультації, сервіс, ремонт) → експорт Присутні майже всі етапи створення доданої вартості
Будівельна індустрія (використання місцевої сировини)	видобуток і постачання місцевої сировини (пісок, глина, деревина) → виробництво будівельних конструкцій (з деревини) → виробництво готових будматеріалів → логістика (до будівельних майданчиків) → маркетинг та продаж Спостерігається горизонтальна консолідація із забудовниками
Будівництво (житлова й комерційна нерухомість)	підготовчі роботи (проєктування, підготовка майданчика) → основні роботи (фундамент, стіни, перекриття, дах) → інженерні мережі → оздоблювальні роботи → здача в експлуатацію, передача клієнту Спостерігається горизонтальна консолідація із місцевими виробниками будматеріалів.

Проміжний висновок.

Волинська область є воротами України у ЄС. Саме таке розміщення призвело до суттєвої зміни структури регіональної економіки. Тут сконцентровані високотехнологічні заводи з іноземним капіталом (автопром, підшипники, торгове обладнання) та потужна харчова промисловість. Луцьк та Рівне розміщені досить близько і так виглядає, що це сприяє розвитку обох цих великих міст.

Основу смарт-спеціалізації Волині формують передусім агропромисловий комплекс та харчова промисловість, логістично-транспортний сектор, лісове господарство та лісопереробка, машинобудування.

Доповненням до цих ключових секторів є регіональна будівельна індустрія.

Транспортно-логістичні послуги, деревообробна промисловість, виробництво будівельних матеріалів мають суттєвий потенціал для зростання в умовах відновлення України та інтеграції у ЄС.

ЛДВ станом на час проведення дослідження значною мірою сформовані у таких перспективних секторах регіональної економіки: агровиробництво та харчова промисловість, виробництво виробів з дерева та меблів, будівельна індустрія, транспортно-логістичний сектор. Сектор промислового виробництва в умовах європейської інтеграції може мати значні перспективи.

2.3. ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

2.3.1. Інноваційний, науково-технічний, людський та економічний потенціал

Науково-технічний потенціал області формується мережею закладів вищої освіти (ЗВО, всього 8, в яких працює 820 науково-педагогічних працівників в т.ч. 276 докторів наук) та їхніми науково-дослідними установами.

Ключовими є **Поліський національний університет** (ПНУ, аграрні науки, екологія та сталий розвиток) та **Державний університет «Житомирська політехніка»** (ДУ «ЖП», провідний технічний заклад з фокусом на інженерні та цифрові технології).

Житомирський державний університет імені Івана Франка (ЖДУ) є найбільшим класичним університетом, а **Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова** (ЖВІ) здійснює науково-технічну діяльність у сфері безпеки, телекомунікацій, радіотехніки та космічних тіл.

Крім восьми ЗВО підготовку кадрів з урахуванням потреб області здійснюють 22 професійні коледжі та 16 закладів професійно-технічної освіти.

Заклади мають значний науково-кадровий потенціал, забезпечені чисельними сучасними лабораторіями, беруть участь різних міжнародних проєктах (зокрема ПНУ є учасником Erasmus+ Jean Monnet, Horizon Europe (AGROSUS, POLIDIH). В ДУ «ЖП» проводяться дослідження нових технологій, розвивається Інжинірингова школа Noosphere. ЖВІ здійснює дослідження у сфері геоінформаційних технологій та екологічної безпеки, має розробки, які впроваджуються в системах для FPV-БпЛА, РЕБ тощо.

Населення регіону становило у довоєнний період близько 1,2 млн осіб, з яких майже половина працездатного віку (у 2021р-521,5 тис), 2/3 мають вищу, неповну вищу та професійно-технічну освіту.

Загалом впродовж війни спостерігалось суттєве скорочення – на початку вторгнення понад 300 тисяч людей (близько третини) покинули область, переважно через авіаційні нальоти на прикордонні райони. Близько 10% не повернулися, що впливає на довгострокову демографію та потенційний брак робочої сили.

Разом з тим Житомирщина стала прихистком для сотень тисяч ВПО зі східних та південних регіонів України. Зайняте населення зменшилось внаслідок війни (згідно статистичних даних за секторами економіки у 2024р. складало 186,8 тис), що становить виклик для ринку праці, але водночас стимулює впровадження автоматизації та цифровізації виробництва.

Структура економіки регіону зазнала значних змін та має свої географічні особливості. Центральна частина, особливо навколо обласного центру та вздовж траси Київ-Чоп стала хабом для низки великих іноземних інвесторів у сфері промисловості. Північна частина визначається наявністю значних лісових масивів, різноманітних корисних копалин (зокрема титанових та цирконієвих руд), гранітів. А південна частина є найбільш сприятливою для сільського господарства, яке (разом із лісовим та рибним) займає значну частку у ВДВ області, сягаючи близько 24,6% за підсумками 2024р. Це робить його однією з ключових галузей економіки регіону, поряд з промисловістю (17,9%).

Ключовими секторами за обсягами реалізованої продукції є сільське господарство, переробна промисловість (передусім харчова), лісове господарство та деревообробка.

Капітальні інвестиції зросли у 2024р до 10,97 млрд грн, але в порівнянні з 2021р (9,48 млрд грн) збільшились на 15%, однак зростання носить інфляційний характер). Зокрема в промисловості було акумульовано 1,52 млрд грн (13,9%), а в агросекторі 1,28 млрд грн (11,7%).

Регіон має значний експортний потенціал, у 2024 експорт становив понад 770,0 млн дол США. Провідну роль в експорті займає агросектор, харчова промисловість, машинобудування, деревина та вироби з деревини. Експортуються також товари текстильної промисловості та металообробки.

2.3.2. Перспективні галузі та сектори економіки в контексті смарт-спеціалізації

1 Аграрне виробництво («точне землеробство» та «точне тваринництво»)

Земельний фонд області становить 2982,7 тис. га, з переважанням родючих чорноземів в південній частині регіону, що створює сприятливі умови для агровиробництва.

Область відзначається розвиненим рослинництвом (серед зернових передусім пшениця, серед олійних – соняшник, соя та рапс) та є лідером в Україні з вирощування органічної продукції, зокрема й плодово-ягідних культур (малини, полуниці, лохини, суниці, ожини, порічки, обліпихи, фундука та волоського горіха).

Значний розвиток мають технічні культури: хмелярство (80% загальнодержавних площ), вирощування льону та коноплі. Значну частину сфери тваринництва становить скотарство, розвинуте свинарство, птахівництво та вівчарство.

ПНУ забезпечує галузь фахівцями у сфері агрономії та інженерії, реалізує 12 наукових проєктів з геоінформаційного забезпечення органічного сільського господарства (що сприяє формуванню «точного землеробства» та відновленню аграрного сектора), а також здійснює навчання жінок-фермерів. Підготовку кадрів для галузі здійснюють також професійні коледжі (агрономія, ветеринарна медицина) та низка ВПУ (випускають механізаторів, машиністів-трактористів та інших вузькоспеціалізованих робітників).

В галузі функціонує понад 1000 підприємств (майже 1/5 від усіх по області) та близько 800 ФОП (1,6%). У секторі зайнято близько 13 тис осіб (біля 11% від усього зайнятого населення без урахування домогосподарств).

Проте сектор відчуває значну нестачу кадрів, особливо здатних працювати із сучасною технікою.

Капітальні вкладення у 2024 р. склали понад 2,66 млрд грн (2024р), що на третину більше, ніж у довоєнний період (1,99 млрд грн, 2020р). Серед найбільших виробників – ТОВ "Монсанта Насіння" (Bayer, один з найбільших насіннєвих заводів у Східній Європі), ПП "Галекс-Агро" (молоко, зерно, найбільший експортер органічної продукції), а також низка великих регіональних гравців.

Обсяги реалізації с/г продукції підприємствами у 2024р. перевищили 12,0 млрд грн, що становить близько 12% від загального обласного показника.

В експорті домінує продукція рослинництва (212,3 млн доларів США або 26,7% у 2024р. від загальнообласного показника). Це переважно зернові (17,5%) та олійні (8,8%) культури. Продукти тваринного походження займають незначну частку (1,9%), в основному це молоко та молочні продукти, яйця птиці та натуральний мед.

У стратегії розвитку області органічне сільське господарство та виробництво органічних харчових продуктів визначено точками конкурентоспроможності регіональної економіки, які трансформуються у регіональну смарт-спеціалізацію.

2 Харчова промисловість

Харчова промисловість є потужним сектор економіки, що включає м'ясну, молочну, зернопереробну (борошно, хліб, кондитерські вироби), цукрову, спиртову, пивоварну, олійно-жирову та рибопереробну галузі, а також виробництво напоїв і комбикормів. Житомирщина є одним із лідерів з виробництва та експорту меду.

Сектор створює значну частку продукції області (понад 33%), базуючись на переробці місцевої сировини.

Підготовку кадрів для галузі здійснюють ЧДУ (частково) та Житомирські торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ та кооперативний фаховий коледж бізнесу і права, а також низка закладів ПТО забезпечують підготовку спеціалістів робітничих професій.

Сектор демонструє стійкість в умовах війни, в різних напрямків функціонує біля 200 підприємств (переважно в обласному центрі та великих містах області) в яких зайнято близько 10,5 тис осіб.

Серед найбільших компаній харчової промисловості АТ "Житомирський маслозавод" (Рудь, бренд №1 в Україні серед виробників морозива), ТОВ "Бердичівський пивоварний завод", ТОВ "ІНКО-ФУД БЕРДИЧІВ" (виробництво м'ясних та ковбасних виробів), Серед продукції харчової промисловості підприємства області експортують жири та олії тваринного і рослинного походження (близько 2,6%) та готові харчові продукти (4,9%), серед яких різні харчові продукти та цукор і кондитерські вироби (2,8%).

Галузь має потенціал стати смарт-спеціалізацією області.

3 Переробна промисловість

Промисловість Житомирської області є багатогалузевою, з розвиненими секторами легкої (текстиль, взуття), деревообробної (меблеве виробництво, папір та картон), скляної, а також машинобудування та металообробки.

Загалом у промисловості області функціонує понад 4,8 тис підприємств та працює понад 3,4 тис ФОП. Підготовку інженерно-технічних кадрів забезпечують місцеві ВНЗ, передусім ДУ «ЖП» та професійні фахові коледжі, а працівників робітничих професій – місцеві заклади ПТО.

Три сектори – текстильну, скляну та меблеву промисловість на основі економічного та інноваційного потенціалу визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

3.1 Легка промисловість (виробництво текстильних виробів)

Легка промисловість Житомирської області, зосереджена переважно в Житомирі, включає швейну, взуттєву, трикотажну та текстильну галузі, що виробляють одяг, взуття, панчішно шкарпеткові вироби, шкіргалантерею та дорожні вироби.

3.2 Текстильна промисловість

Є важливою складовою легкої промисловості регіону і представлена підприємствами з виробництва нетканих матеріалів, швейних та трикотажних виробів. В секторі на сьогодні функціонує 55 підприємств, в яких зайнято приблизно 0,6% від усіх зайнятих в регіоні (2021р). Значна частина потужностей сконцентрована у місті Житомир (31 підприємство). Ключові компанії: ТОВ «Грайф Флексіблс Україна», «Житомирська фабрика нетканих матеріалів «Тетерів». ПрАТ «Екотекстиль», ТОВ «Модітал», ТОВ «Жанетт Україна». Текстильні матеріали та текстильні вироби в експорті 2024р склали 7,6% від загальнообласного показника, передусім одяг та інші готові текстильні вироби.

3.3 Виробництво меблів

Область багата на ліси (хвойні та листяні породи займають 2/5 території) та має низку потужних деревообробних підприємств, що створює значний потенціал для деревообробки та розвитку різних меблевих підприємств. Меблевий сектор області тісно інтегрований з деревообробною галуззю, створює готові вироби (виробництво меблів для офісів, підприємств торгівлі до дому) як для внутрішнього споживання, так і для експорту. На сьогодні функціонує 293 виробники меблів (61 підприємство та 232 ФОП) та працевлаштовано близько 1,0% від усіх зайнятих в області. Зокрема 118 виробників зосереджено в Житомирі, 33 в Бердичеві, та 18 у Звягелі. Серед найбільших компаній ПП "МЕБЛЕВА ФАБРИКА «МІРТ», ТОВ «ТК АКТИВ», ТОВ «СОНЧИК», «МОБІЛІР» та ТОВ «ЛУЧ – К».

Деревообробна промисловість (в тч в інтеграції із суміжними виробництвами) з урахуванням впровадження інновацій, сучасного обладнання з передовими технологіями, а також випуску високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю (будівельні матеріали, інноваційні матеріали з деревини, використання відходів на паливні пелети та брикети, а також композитні **матеріали може бути віднесена до смар-спеціалізації регіону**. Прикладами компаній, які присутні в регіоні є ПрАТ "Коростенський завод МДФ" (виробництво плит МДФ та ламінату) та ПрАТ "Вайдманн-Малин" (єдиний в Східній Європі виробник електроізоляційного картону).

3.4 Виробництво скла та виробів зі скла

В області сконцентровано 84% загальнодержавних запасів кварцового піску (кремнезем), який є мінералом для виробництва скла. У секторі функціонує 6 виробників, 3 підприємства та 3 ФОП, працевлаштовано 0,5% (2021р) від загального показника зайнятих в області. Серед виробників скла та скляних виробів, т.ч технічних – ПрАТ «БІО МЕД СКЛО», ТОВ «С.Т. ТРЕЙД» та ПП «МЕГАСТИЛЬ».

4 Будівельна індустрія

Будівельна індустрія є важливим сектором економіки області, особливо враховуючи потреби у відбудові зруйнованого війною житла та інфраструктури. Сектор має значні природні ресурси, як лісові, так і щебінь, гальку, гравій та інші. Включає виробництво будматеріалів та виконання самих будівельних робіт та має значний потенціал розвитку. Функціонує 379 підприємств (2024р, 6,3% від усіх по області) та 897 ФОП (1,8%) в яких зайнято 4190 осіб (2988 підприємствами – 2,7% та 1202 ФОП - 1,6%). Обсяг реалізованої продукції підприємства будівельної сфери у 2024р склав 5,7 млрд грн (2,6% від обласного показника). Капітальні інвестиції в галузь становили у 2021р. 467283 тис грн, що складало 4,9% від загальнообласного показника, за січень – вересень 2025 – 698615 тис грн (9,7%), що свідчить про активізацію інвестиційної активності в галузі. Серед найбільших компаній, які функціонують у галузі – ТОВ «Церсаніт Інвест» (будматеріали (кераміка), польські інвестиції у виробництво сантехніки та плитки Cersanit), . ПрАТ «Коростенський завод МДФ» (виробництво плит МДФ та ламінату, Коростенський індустріальний парк), ТОВ «Обербетон-Інвест» (будматеріали, бетон, залізобетонні конструкції та каркаси будівель), ТОВ «ФОМАЛЬГАУТ-ПОЛІМІН» (виробник сухих сумішей та фарб).

Виготовлення виробів із бетону, гіпсу та цементу та виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів віднесено до смарт-спеціалізації у регіональній стратегії розвитку.

5 Інші перспективні галузі

5.1 Машинобудування та електротехнічне виробництво

Серед галузей промисловості перспективним є машинобудування (зростання у 2021р складо 21,8%) та виробництво оборонної продукції. Має місце виробництво металоріжучих верстатів, насосів, домкратів, соломорізок, обладнання для сортування тощо. У цій сфері найбільшим виробником і найбільшим роботодавцем в області є німецький інвестор ТОВ «Кромберг енд Шуберт Україна ЖУ» (автопром, кабельні мережі). Експорт машинобудівної продукції (машини, обладнання та механізми й електротехнічна продукція) області становить помітну частину її загального експорту (близько 7,6% у 2023 р. та 17.0% у 2024р).

Ця галузь з урахуванням технологічності, зайнятості та створення доданої вартості в регіональній економіці може розглядатися як смарт-спеціалізація.

5.2 ІТ-сектор

ІТ сфера на Житомирщині розвивається та налічує 1,9% ФОП від загальноукраїнського показника (понад 5,2 тис зареєстрованих підприємців). Основні гравці – це місцеві невеликі компанії та офіси великих українських компаній, що працюють віддалено. Обласний центр має комунальне Управління розвитком інформаційних технологій, освітні заклади типу IT STEP, а також працює на залучення нових гравців.

Серед найбільших компаній ТОВ «САНА КОМЕРС Україна» (комп'ютерне програмування), ТОВ «СОФТ-ДІДЖИТАЛ ЮА» (комп'ютерне програмування), ТОВ «АППРІАЛ Україна» (видання комп'ютерних ігор) та ТОВ «ІСМ ЮА» (комп'ютерне програмування).

Сектор перспективний в контексті смарт-спеціалізації.

5.3 Гірничо-рудна промисловість

Гірничо-добувна галузь є важливою для регіону, базуючись на багатих родовищах нерудних матеріалів, зокрема кварцитів (Овруцьке, Товкачівське) та гранітів (понад 70 родовищ), що забезпечують металургію та будівництво. Також добувають бурштин, титанові руди, цирконій, пегматити, гранати, топази, гірський криштал, торф та буре вугілля, а потенціал для розвитку мають алмази, молібден, олово та срібло, а також та інші металеві руди. Разом з тим багато розвіданих родовищ залишаються не експлуатованими через брак інвестицій та інші проблеми, зокрема й правового характеру. Розвиток галузі може бути перспективним за умови інвестування у розвідку нових перспективних матеріалів та налагоджування переробки мінералів в межах регіону. Серед найбільших підприємств Філія "Іршанський ГЗК" (АТ ОГХК, Видобуток ільменітових руд) та ТОВ "Юнігран" (Група компаній).

Таблиця 3. Формування ланцюгів доданої вартості (ЛДВ) у Житомирській області

Сектор економіки	ЛДВ
Агросектор (передусім зернові)	Виробництво, вирощування → первинна переробка (зберігання, сушіння зернових, ягід, лохини) → поглиблена переробка (борошно, крупи, комбікорми) → розподіл, транспортування → продаж → експорт. Спостерігається вертикальна консолідація. Певною мірою присутня технологічна модернізація на окремих етапах (техніка, сховища, наприклад агрохолдинг Kernel), так і локальні агрохолдинги та потужні фермерські господарства. Діяльність у тваринництві (молоко, м'ясо, яйця) здебільшого обмежується виробництвом сировини та базовими етапами
Харчова промисловість (частково)	постачання сировини → поглиблена переробка → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг, дистрибуція, продаж → розподіл, транспортування Спостерігається певна територіальна консолідація та технологічна модернізація провідних виробників (наприклад компанія «Рудь»)
Будівельна індустрія (місцева сировина)	видобуток і постачання місцевої сировини (пісок, камінь, граніт, вапняк, деревина) → виробництво будівельних конструкцій (з металу, деревини) → виробництво готових будматеріалів → логістика та дистрибуція (до дилерів, будівельних майданчиків) → маркетинг та продаж Спостерігається горизонтальна консолідація із забудовниками

Будівництво (житлова й комерційна нерухомість)

підготовчі роботи (проектування, підготовка майданчика) → основні роботи (фундамент, стіни, перекриття, дах) → інженерні мережі → оздоблювальні роботи → здача в експлуатацію, передача клієнту

Спостерігається горизонтальна консолідація із місцевими виробниками будматеріалів.

Промислове виробництво (частково машинобудування та металообробка)

ресурсне забезпечення (метали, комплектуючі, хімікати) → виробництво окремих компонентів → збірка кінцевого продукту (зокрема с/г техніки, верстатів, електротехнічного обладнання) → маркетинг та логістика → продаж кінцевому споживачу → післяпродажне обслуговування (сервіс, ремонт)

Виробництво включає окремі сегменти, пов'язані з потребами АПК, будівництва та інших сфер.

Водночас окремі стадії ЛДВ залишаються незавершеними через брак інвестицій для технологічної модернізації, що зменшує частку доданої вартості.

Виробництво меблів

заготівля деревини → проектування виробів → виготовлення проміжних конструкцій → виготовлення готових меблів → маркетинг та брендування → логістика → продаж кінцевому споживачу → післяпродажне обслуговування (консультації, сервіс, ремонт) → експорт

Присутні майже всі етапи створення доданої вартості. Інтегроване з лісовим господарством та деревообробною промисловістю. Функціонує понад 60 діючих компаній та понад 230 ФОП.

Найбільш важливими та перспективними з точки зору розумної спеціалізації Житомирської області за результатами опитування є такі:

1 Лісове господарство;

2 Виробництво спеціальної оборонної продукції;

3 Добування корисних копалин+рідкісних мінералів;

4 Виробництво харчових продуктів;

5 Рослинництво/зернові.

Це частково відповідає пріоритетам визначеним у стратегії розвитку області.

Проміжні висновки

Економіка області зазнала впливу війни, але в основному адаптувалась від воєнних шоків. Її майбутнє визначається наявністю значних лісових масивів, різноманітних корисних копалин та наявністю хорошого транспортного сполучення з найбільшим українським ринком – Києвом. Сьогодні область можна характеризувати таким чином:

- 1 Пояс "Західних інвестицій": Житомирська область (особливо навколо обласного центру та вздовж траси Київ-Чоп) стала хабом для іноземних заводів. Kromberg & Schubert (Німеччина), Cersanit (Польща), Eurogold (Австрія), Monsanto (США/Німеччина) – це нові, високотехнологічні підприємства з "білими" зарплатами.
- 2 "Український Клондайк» Житомирщина – це гранітна столиця України, регіон де представлені різні цінні корисні копалини.
- 3 Харчові бренди, льон та хміль.

ЛДВ найбільш повно проявляються у виробництві харчових продуктів, лісовогосподарській діяльності, машинобудуванні(у тому числі оборонному)

2.4. РІВНЕНЬСКА ОБЛАСТЬ

2.4.1. Інноваційний, науково-технічний, людський та економічний потенціал

Науково-технічний потенціал Рівненської області формується поєднанням діяльності закладів вищої освіти, науково-дослідних підрозділів, лабораторій, фахових коледжів, професійно-технічних закладів, виробничих майданчиків, що забезпечують розробку, впровадження та апробацію нових технологій.

Ключовим закладом регіону є Національний університет водного господарства та природокористування (НУВГП), який має мережу з 16 науково-дослідних лабораторій та налічує понад 9000 студентів. Основна спеціалізація – водні ресурси, гідротехнічні системи, будівництво та ІТ.

Національний університет «Острозька академія» зосереджений на гуманітарних, суспільних дослідженнях та національній безпеці. Функціонують також гуманітарний університет та медична академія. Водночас заклади освіти недостатньо інтегровані у системні інноваційні процеси, бракує взаємодії між науковими колективами, освітніми установами та підприємствами.

Інноваційну екосистему формують науковий парк «Інноваційні технології Рівненщини» (при НУВГП), Центр підтримки технологій та інновацій (TISC) при Рівненській ТПП, активно діючий Індустріальний парк «КРОНОСПАН РІВНЕ», окремі кластери (агрокластер, меблевий та Rivne IT Cluster), що виконують функції платформ для розвитку нових проєктів, активними є окремі громадські організації.

Внесено до реєстру 3 індустріальні парки, однак діяльність ведеться лише в одному – «Кроноспан Рівне».

Водночас кількість інституцій, що цілеспрямовано працюють у межах інноваційної екосистеми, є обмеженою. Підприємства здебільшого впроваджують точкові інновації у власних виробничих процесах.

Чисельність населення працездатного віку складає близько 700 тис осіб, в т.ч. з вищою освітою 23,2%, фаховою (спеціалісти) 10,6% та професійною освітою 22,1%, що свідчить про наявність кадрового ресурсу. Водночас спостерігається зменшення чисельності молоді, міграція працездатного населення, зокрема й за межі країни, має місце дефіцит фахівців у технічних, інженерних та ІТ-напрямах.

Освітні установи здійснюють підготовку фахівців у сферах інженерії, технологій обробки матеріалів, ІТ, аграрних наук, будівництва, енергетики, економічної кібернетики та інших напрямів.

Мережа ПТО включає заклади, що готують фахівців з деревообробних професій, слюсарів, електромонтерів, зварювальників, будівельників, операторів верстатів, водіїв,

Економічний профіль області базується на поєднанні промислового виробництва, агропромислового комплексу, деревообробки, будівництва, торгівлі, транспорту та сфери послуг. Найбільша кількість працівників зосереджена у промисловості.

Пандемія та повномасштабна війна вплинули на динаміку реєстрації та діяльності підприємств. Частина суб'єктів господарювання припинила діяльність, однак з'явилися нові бізнес-ініціативи, пов'язані з логістикою, ІТ-послугами, онлайн-торгівлею, креативними індустріями.

Незважаючи на загальний спад економічної активності підприємницький сектор продемонстрував здатність до адаптації. Область прийняла близько 40 релокованих підприємств з інших регіонів, що дозволило зберегти окремі виробництва у межах країни та створити нові робочі місця.

Загальні обсяги капітальних інвестицій у 2024р. зросли у порівнянні 2020р. майже у 2,8 рази (з 5650634 тис. грн у 2020 році до 15178065 тис грн у 2024р), хоча значною мірою носять інфляційний характер. Структура інвестицій свідчить про домінуючу роль промисловості, сільського господарства, будівництва та транспортно-логістичної сфери.

Частка власних коштів підприємств та організацій перевищує 60 відсотків від загального обсягу. Показники експорту за цей період зросла майже на понад 25% з 469,4 млн дол. 2020р. до 593,2 млн дол. у 2024р. Ці тенденції спорстерігаються також у 2025 році.

2.4.2. Перспективні галузі та сектори економіки в контексті смарт-спеціалізації

1 Аграрне виробництво («точне землеробство» та «точне тваринництво»)

Досить родючі чорноземи, багаті водні ресурси, сприятливий клімат Полісся та Лісостепу створюють сприятливу основу для агросектору Рівненщини. Його структура охоплює рослинництво (зернові, технічні, овочі, картопля, садівництво, ягідництво) та тваринництво (молочне і м'ясо-сальне скотарство, свинарство, птахівництво), з акцентом на вирощування зернових, олійних культур, картоплі та виробництво молока й м'яса. Регіон також відомий вирощуванням ягід (зокрема, чорниці та журавлини), розвитком органічного землеробства.

Регіональна влада сприяє сертифікації органічних сортів пшениці, сої, ягід та фруктів. Наявність у регіоні одного з найбільших виробників мінеральних добрив на Заході України теж позитивно впливає на рослинництво.

В регіоні функціонують підприємства різних форм власності від агрохолдингів до фермерських господарств та домогосподарств.

Певною мірою НУВГП та місцеві фахові коледжі та сусідні регіони забезпечують агросектор різноплановими фахівцями, зокрема від агрономів, економістів, інженерів, зоотехніків до логістів та інших вузьких фахівців. Місцеві заклади ПТО випускають механізаторів, машиністів-трактористів та інших вузькоспеціалізованих робітників. Водночас сектор відчуває значний дефіцит кадрів, здатних працювати із сучасною технікою.

В галузі функціонує понад 700 підприємств (12,8% від усіх по області) та майже 600 ФОП (1,4%). У секторі зайнято понад 5,1 тис осіб (3,8% від усього зайнятого населення без урахування домогосподарств) і за роки війни скоротилось приблизно на 40%.

Капітальні вкладення у 2024 р. склали 1975172 тис грн і в порівнянні з 2020р. зросли майже вдвічі. Переважно вони включають великі проекти агрохолдингів, які обробляють значні площі та займаються різними напрямками – від рослинництва (зернові, технічні культури) до тваринництва (ВРХ, птиця, яйця). Це, зокрема, «Агротрейд», «Імперіал Агро», «Кернел», а також регіональні потужні гравці (ТОВ "Західна агровиробнича компанія" та «Волинь-Агро» і «Сокальська Сірка», які працюють із земельними банками на Волині та Рівненщині). Ці компанії зосереджені на сучасних технологіях та вертикальній інтеграції. Обсяги реалізації с/г продукції підприємствами у 2024р. виросли в 1,6 в порівнянні з 2020р і складають 11% від загального обласного показника. Водночас виробництво продукції ФОП скоротилося на понад 10%.

В експорті домінує продукція рослинництва (229,1 млн доларів США або 22,0% у 2024р. від загальнообласного показника). Це переважно зернові та олійні культури, відповідно 8,0% та 8,9%), а також їстівні плоди та горіхи – 3,9%. Продукти тваринного походження займають незначну частку (3,9%), в основному це молоко та молочні продукти, яйця птиці та натуральний мед.

Аграрну галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області (в частині органічного агровиробництва).

2 Харчова промисловість

Харчова промисловість Рівненщини становить значну частину промислового сектору області (приблизно 16%), включаючи напрямки: м'ясопереробку, виробництво хлібобулочних, кондитерських, макаронних виробів, а також борошномельно-круп'яну, олійно-жирову, консервну та пиво-безалкогольну продукцію, цукор.

Значні лісові ресурси сприяють розвитку ягідної та грибною галузей.

НУВГП та місцеві фахові коледжі забезпечують сектор інженерно-технічними кадрами, а також операторами, технологами, механіками, а ПТУ навчають робітничих спеціальностей, що є основою галузі (технологи, пекарі, кондитери, тощо).

Найбільші компанії харчової промисловості Рівненської області включають молочні гіганти, як-от ПрАТ «Дубномолоко» (виробник сирів "Комо") та ТОВ "Радивилівмолоко", а також відомих виробників олії та інших продуктів, таких як ТОВ "Соя-Біотек" (виробник сирів і молочки «Щедрик»).

Великими виробниками м'ясних виробів є ТОВ "Юрмія" та ТОВ "Стовпинські ковбаси", хлібобулочних виробів - ТОВ "Хлібодар", птиці – ТОВ "Маяк - 3". ПрАТ "Верес" (Група компаній) має великі потужності в Рівному і займається виробництвом консервованої продукції і харчових добавок. ТОВ "Рівнехолод" працює у сфері виробництва заморожених продуктів. Серед продукції харчової промисловості підприємства області експортують жири та олії тваринного і рослинного походження (близько 7,9%) та готові харчові продукти (5,0%), серед яких переважає цукор і кондитерські вироби (2,8%).

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

3 Переробна промисловість (деревообробка)

Лісистість області визначає важливу роль для деревообробної промисловості області, що охоплює механічну та хіміко-механічну обробку деревини, виробництво пиломатеріалів (дошки, бруси для будівництва та інших потреб), плитних матеріалів (фанери, дерево-стружкових плит (ДСП) та дерево-волокнистих плит (ДВП), блокхаусу, а також сірників.

Галузь є значним роботодавцем, а навчальні заклади Рівненщини (фахові коледжі та професійно-технічні училища) готують відповідних спеціалістів.

Водночас в області існує проблема відтоку кадрів та потреба у нових спеціалістах, що можуть працювати на сучасному обладнанні. Галузь зазнає певної модернізації, активно залучає значні інвестиції (понад €605 млн за останні роки), та дає багато робочих місць, а влада регіону сприяє розвитку кластерного підходу.

Успішним прикладом є індустріальний парк «Кроноспан Рівне», який працює над поглибленою переробкою деревини. (великий промисловий проект міжнародної групи Kronospan у місті Городок Рівненської області загальною площею понад 85 га). Він спеціалізується на деревообробці, виробництві меблів та будматеріалів, суміжних виробництв, використовуючи сучасні технології та впроваджуючи власні енергетичні рішення. Парк є прикладом залучення інвестицій і розвитку переробної промисловості, формуючи виробничий кластер і сплачуючи мільярди гривень податків та зборів у бюджет.

Серед найбільших деревообробних підприємства також ТОВ "ОДЕК Україна" (ODEK), провідний виробник фанери в Україні та Європі, та ТОВ "Свиспан Лімітед", Sorbes (Костопільський фанерний завод). Галузь становить значну частку експорту області, як у довоєнний період, так і в 2024р. (близько 30,0-34,0%).

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

4 Переробна промисловість (меблеве виробництво)

Меблеве виробництво, як напрям бізнесу важливий як в обласному центрі, так і в невеликих та середніх громадах регіону (географія охоплює всю область, 67 міст, селищ та сіл). Функціонуючі підприємства та приватні майстерні створюють робочі місця та підтримують економічний розвиток громад. Потреби сектору у кваліфікованих кадрах (столяри (різної спеціалізації), верстатники (ЧПК), дизайнери меблів, технологи, конструктори, оператори виробництва та контролери якості задовольняють, як правило, місцеві навчальні закладами (фахові коледжі, ВПУ та ліцеї).

Є значна незадоволена потреба у майстрах з досвідом та сучасними навичками роботи з автоматизованим обладнанням, що зумовлено швидкою технологізацією сектору завдяки власним інвестиціям виробників.

Серед напрямків - як масове виробництво корпусних меблів (кухні, шафи), так і виробництво меблів з натурального дерева, м'яких комплектів, а також виготовлення ексклюзивних дерев'яних виробів. Загалом на даний час в області налічується 315 підприємств, в т.ч. 63 підприємства та 252 ФОП.

Найбільшим інвесторами та найвідомішим виробниками меблів у Рівненській області є ТОВ “Морган Феніче” (один з найбільших платників податків Рівненщини, 100% продукції якої експортується у 24 країни світу) та Хйорт Кнудсен (Hjort Knudsen) – данська компанія (спеціалізується на м'яких меблях та є одним із лідерів експорту в Європу, є частиною українського меблевого кластера та знаходяться у ТОП експортерів деревини/меблів за версією Forbes). Довоєнні показники експорту меблів склали 8,0-10% та скоротилися у 2024р. до 6,4% від загальнообласного показника.

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

5 ІТ-сектор

ІТ-сектор Рівненщини активно розвивається, особливо в Рівному, де працює понад 20 компаній (zareєстровано 3,9 тис. ФОП). Щороку спостерігається зростаюча кількість місцевих ІТ-компаній, що обслуговують різні ніші, від розробок до аутсорсингу. Місцеві університети, а також окремі фахові коледжі готують сотні випускників щороку, які є значним потенціалом для розвитку галузі, однак вузьким місцем залишається якість підготовки.

Попри війну, сектор демонструє стійкість і зростання, формується екосистема, створено ІТ-кластер. Найбільшою компанією, яка присутня у Рівному є SoftServe з фокусом на .NET, Java, Web UI, C++, DevOps, iOS, QC (Quality Control). SoftGroup Academy готує фахівців з PHP, Drupal, WordPress, Ruby, Python, Angular/JavaScript, iOS, Java/Android. 4WEB пропонує навчання з Front-end, Back-end, Mobile розробки, а також SEO та SMM. А комп'ютерна академія «Шаг» охоплює розробку ПЗ, комп'ютерну графіку, дизайн та мережеві технології. Загалом, Рівненщина має потенціал стати значним регіональним ІТ-центром, спираючись на кваліфіковані кадри та зростаючу базу компаній, що є важливим для післявоєнної відбудови та економічного зростання регіону. Однак сектор потребує подальшого масштабування та глибшої співпраці, як з традиційними, так з інноваційними секторами регіональної економіки. Потрібні додаткові інвестиції в інфраструктуру та створення сприятливих умов для розвитку бізнесу (наприклад, бізнес-інкубаторів, коворкінгів і т.п.).

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

6 Транспортно-логістичний сектор

Транспортно-логістичний сектор Рівненщини базується на розгалуженій мережі автомобільних та залізничних доріг, що з'єднує регіон з іншими областями та країнами.

Регіон є важливим транзитним вузлом, включаючи пасажирські перевезення, але багато інфраструктурних об'єктів потребують модернізації.

Наявні фаховий коледж та заклади ПТО, які готують спеціалістів та робітничі кадри для цього сектора економіки.

На початок поточного року кількість підприємств та ФОП зросла у порівнянні з 2020 р. приблизно на 20%. Однак середньооблікова кількість штатних працівників за цей період скоротилася в порівнянні з довоєнним періодом і складає понад 9000 осіб (у 2020р.

нараховувалося 11153 осіб).

Обсяг реалізованих послуг за 5 років теж зріс приблизно на 20% і дещо перевищує 5,0% серед підприємств (від загальнообласного показника). В той же час послуги, надані ФОП, зросли майже вдвічі.

Обсяги капітальних інвестицій у 2024р. скоротилися у порівнянні з 2020р. і складають 2,38% від загальнообласного показника.

На Рівненщині діють українські та міжнародні логістичні компанії, зокрема TIK LOGISTICS (автомобільні перевезення по Україні та за кордон), а також представлені великі міжнародні гравці, які обслуговують всю Україну, наприклад, KÜHNLE + NAGEL, DSV LOGISTICS, FM LOGISTICS, RABEN, ZAMMLER. Разом з тим регіону бракує розвитку сучасних логістичних хабів та складських комплексів, які б об'єднували склади, сортувальні вузли та автоматизовані системи управління, особливо з огляду на євроінтеграційні прагнення України. Також недостатнім є впровадження цифрових рішень для управління ланцюгами постачання та відстеження вантажів. Попри це перспективними є інтеграція з європейськими транспортними коридорами для прискорення експорту та імпорту, а також залучення міжнародних логістичних операторів, які працюють, для розвитку регіональних хабів.

Логістику визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

7 Інші перспективні сектори

Будівельна індустрія області характеризується потужною сировинною базою (пісок, глина, граніт, базальт, крейда, деревина). Розвинуте виробництво будівельних матеріалів (цемент, бетонні конструкції, цегла, пиломатеріали, сухі будівельні суміші, керамічна плитка, віконні профілі) переважно з місцевої сировини. Ведеться активне житлове та інфраструктурне будівництво (дороги, проєкти з енергоефективності та модернізації комунальної інфраструктури). Зростає попит на енергоефективні технології, "зелене" будівництво та використання місцевих екологічних матеріалів.

Місцеві фахові коледжі готують фахівців за спеціальністю будівництво та цивільна інженерія, а численні заклади ПТО та ліцеї працівників робітничих професій.

У секторі зайнято близько 3400 осіб, за роки війни кількість працівників скоротилося приблизно на 15,0%. Кількість підприємств за останні 5 років зменшилась з 582 до 497 (17,1%), а ФОП збільшилась з 522 до 636 (21,8%).

Мають місце значні інвестиції у модернізацію сектору, капітальні інвестиції у порівнянні з 2020р. виросли у 2,2 рази лише за січень-червень 2025р. і склали 1868862 тис грн. Значні кошти інвестує населення у будівництво житла (819482 тис грн у 2024р, що на 5,4% більше від мирного 2020р.). Серед найбільших компаній ПрАТ "Волинь-Цемент" (Dyckerhoff), ТОВ "БК ДОМІНАНТ" (монтаж водопровідних мереж, систем опалення та кондиціонування), ТОВ "РЕНОМЕ-ЄВРОБУД" (будівництво житлових і нежитлових будівель), ПрАТ "РІВНЕАВТОШЛЯХБУД" (будівництво доріг і автострад), ТОВ «Костопільський завод залізобетонних виробів».

Таблиця 4. Формування ланцюгів доданої вартості (ЛДВ) у Рівненській області

Сектор економіки	ЛДВ та коментар
Агросектор - близько 20% ВДВ регіону (зернові, частково цукровий буряк)	Виробництво, вирощування → первинна переробка (зберігання, сушіння зернових) → поглиблена переробка (борошно, крупи, комбікорми, цукор) → розподіл, транспортування → продаж → експорт (одиничні) Спостерігається вертикальна консолідація (агрохолдинг «ВолиньЗерноПродукт» (ТМ «Вілія»). Певною мірою присутня технологічна модернізація на окремих етапах (техніка, сховища). Діяльність у тваринництві здебільшого обмежується виробництвом сировини та декількома базовими етапами
Агросектор (садівництво і ягідництво, частково)	вирощування плодово-ягідної продукції → первинна переробка, фасування, зберігання розподіл → транспортування → продаж Глибока переробка, вихід на експортні ринки ще не розвинені
Харчова промисловість (частково)	постачання сировини → поглиблена переробка → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг, дистрибуція, продаж → розподіл, транспортування Спостерігається певна територіальна консолідація та часткова технологічна модернізація
Виробництво меблів	заготівля деревини → проєктування виробів → виготовлення проміжних конструкцій → виготовлення готових меблів → маркетинг та брендування → логістика → продаж кінцевому споживачу → післяпродажне обслуговування (консультації, сервіс, ремонт) → експорт Присутні майже всі етапи створення доданої вартості
Будівельна індустрія (використання місцевої сировини)	видобуток і постачання місцевої сировини (пісок, глина, деревина) → виробництво будівельних конструкцій (з деревини) → виробництво готових будматеріалів → логістика (до будівельних майданчиків) → маркетинг та продаж Спостерігається горизонтальна консолідація із забудовниками
Будівництво (житлова й комерційна нерухомість)	підготовчі роботи (проєктування, підготовка майданчика) → основні роботи (фундамент, стіни, перекриття, дах) → інженерні мережі → оздоблювальні роботи → здача в експлуатацію, передача клієнту Спостерігається горизонтальна консолідація із місцевими виробниками будматеріалів.

За результатами опитування було ідентифіковано такі пріоритетні/основні, на думку опитаних суб'єктів, галузі регіональної економіки:

1 Лісове господарство та відповідно деревообробка і меблі.

2 Високотехнологічне органічне с/г

3 Виробництво харчових продуктів.

4 Складне машинобудування

5 Рослинництво зернові та олійні культури

Проміжний висновок

Економіка області виглядає скоріше індустріальною, хоча частка сільського господарства є значною. Ключовими секторами регіональної економіки можна вважати: Енергетика - Рівненська АЕС. Наявність електроенергії поруч, створює умови для розвитку різних індустрій зараз і у майбутньому; Деревообробка та меблі: Найсильніший кластер області. Kronospan, Swisspan, ODEK та Morgan Furniture, формують значну частку експортного виторгу регіону; Хімія та будматеріали: Рівнеазот та цементний завод у Здолбунові – це класична важка промисловість; аграрний сектор та виробництво продовольчої продукції – ключовий експорт та задоволення потреб внутрішнього ринку; логістика та ІТ сектори, як нові зростаючі галузі економіки з перспективою зміцнення у середньостроковому періоді.

ЛДВ найбільш повно сформовані у таких галузях, як агросектор , виробництво харчових продуктів, особливо у виробництві меблів, у будівельній індустрії.

Структура економіки області є досить диверсифікованою і при додатковому інвестуванні в умовах європейської інтеграції України регіональна економіка може суттєво наростити свій обсяг.

2.5. ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

2.5.1.Інноваційний, науково-технічний, людський та економічний потенціал

В області функціонує 6 закладів вищої освіти і 22 заклади фахової передвищої освіти та 20 закладів ПТО в яких працює 2657 науково-педагогічних працівники та навчаються 30090 осіб. Має місце поєднання прикладних, практикоорієнтованих досліджень з фундаментальною наукою, а також про концентрацію інтелектуального та науково-дослідного потенціалу у Тернополі, де функціонує більшість закладів вищої освіти та їх наукові центри.

Суттєвий вплив на науково-технічний потенціал області у сфері інформаційних технологій, будівництва, аграрних наук має Західноукраїнський національний університет (ЗУНУ), який готує відповідні кадри та володіє значною кількістю науково-дослідних лабораторій.

Центром інженерно-технологічного напрямку є Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя (ТНТУ), який здійснює дослідження у галузях інформаційних технологій, машинобудування, будівництва та цивільної інженерії, електроніки та приладобудування, харчових технологій. ТНТУ має розвинену лабораторну базу, дослідницькі групи та інноваційні проєкти, які інтегровані у промисловість області. Є головним постачальником кадрів для машинобудування, приладобудування, харчових технологій та будівництва. Бережанський агротехнічний інститут НУБІП (БАТІ).

Агротехнічна складова розвитку представлена Бережанським агротехнічним інститутом НУБІП України, який здійснює підготовку кадрів для агропереробки та відновлювальної енергетики.

Проблема: наукові підрозділи діють переважно в академічному режимі, а їх взаємодія з промисловими підприємствами, агросектором або виробниками матеріалів і техніки є фрагментарною, а напрацювання залишаються на рівні досліджень і не переходять до впровадження або комерціалізації.

Важливою складовою інноваційного потенціалу регіону є розгалужена мережа інституцій, які забезпечують експертний, консультаційний і проєктний супровід розвитку бізнесу та інновацій. Агенція регіонального розвитку в Тернопільській області, Тернопільський регіональний центр підтримки підприємництва та «Дія.Бізнес» формують базу для стратегічного планування, супроводу бізнесу, консультацій та підготовки планів розвитку громад і бізнесу.

ГО «Тернопільський ІТ-Кластер» відіграє ключову роль у розвитку цифрової сфери регіону.

Ініційовані кластерні ініціативи, які демонструють спроби консолідації галузевих учасників. Зокрема, кластери «Щедра Опілля» та «Тепле Поділля» спрямовані на розвиток агропромислової спеціалізації. Функціонує «Західний сніковий кластер», орієнтований на харчову промисловість.

В області зареєстровано 4 індустріальні парки загальною площею понад 143 га, однак фактичну господарську діяльність із залученням учасників здійснює лише індустріальний парк «Західноукраїнський промисловий ХАБ».

Людський потенціал області характеризується достатнім обсягом працездатного населення та високим освітнім рівнем. Чисельність осіб працездатного віку становить близько 450 тис. осіб, з яких понад половина мають вищу освіту, значна частина – середню спеціальну або передвищу, та професійну.

Кількість підприємств під впливом війни скоротилась (у порівнянні з 2020р майже на 12%) і налічує 4589 од., натомість кількість ФОП виросла на 14,2% і складає 37796 осіб.

Зростання демонструє сектор транспорту, складського господарства та логістики, де зайнятість зростає (з 8,1 тис. до 11,5 тис. осіб), сфера інформації та телекомунікацій (з 3,9 тис. до 5,2 тис.), а також агросектор (з 15,6 тис. до 16,3 тис.). Натомість промисловість відчуває істотне скорочення – з 37,6 тис. до 32,4 тис. осіб.

Обсяги капітальних інвестицій мають тенденцію до зростання з 6,0 млрд. грн у 2020 р. до 15,9 млрд. в 2024 р і частково носить інфляційний характер. Основним джерелом інвестицій є власні кошти підприємств і зосереджуються переважно в агропродовольчому секторі (39 %) і промисловості (26 %).

Основу експорту становлять зернові культури, насіння і плоди олійних рослин, готові харчові продукти, електричні машини та меблі.

2.5.2 Перспективні галузі та сектори економіки в контексті смарт-спеціалізації

1 Аграрне виробництво (з акцентом на «точне землеробство» та «точне тваринництво»)

Агросектор розвивається завдяки родючим чорнозем та сприятливому клімату, а також освітній та науковій інфраструктурі регіону, сучасним технологіям та впровадженню інновацій у виробництво. Зосереджене на рослинництві (зернові – пшениця, цукровий буряк, картопля, овочі) та тваринництві, розвиваються садівництво, ягідництво, птахівництво, бджільництво, а також вирощування технічних культур і тютюну.

Програми підготовки фахівців для агросектора мають ЗУНУ, ТНТУ, БАТІ. Окремі коледжі та низка закладів ПТО здійснює підготовку спеціалістів середньої ланки та робітничих професій.

В галузі зосереджено понад 900 підприємств (близько 20% від усіх по області) та понад 700 ФОП (близько 2,0%). Зайнятість у секторі становить майже 20% від загального по області і становить близько 16,0 тис осіб.

Капітальні вкладення у 2024 р. склали 6129991 тис грн і в порівнянні з 2020р зросли в 4 рази.

Обсяг реалізованої продукції залишається стабільно високим і в 2024р становив 23,6% від загальнообласного показника.

Найбільшими виробниками є агрохолдинги: ТОВ "Контінентал Фармерз Груп" (раніше "Мрія", інвестор SALIC (Саудівська Аравія), ПрАТ "Агропродсервіс" та ТОВ "Бучачагрохлібпром" , ФГ "Гадз" Бучач Агро (садівництво) та ТОВ "Агро-Рось" (агротрейдинг).

В експорті суттєво переважає продукція рослинництва, яка становить понад 50% всього експорту області (зернові та олійні культури, відповідно 32,1% та 16,3% у 2024р. від загального по регіону), продукти тваринного походження займають незначну частку (3,2% від загального по регіону).

2 Харчова промисловість (з акцентом на молочну галузь)

Сектор відіграє важливу роль в економіці регіону, забезпечуючи робочі місця та зорієнтована потреби внутрішнього ринку та експорту. Займає вагому частку у загальному обсязі промислового виробництва регіону, яка, за окремими даними становить понад 50%. Охоплює м'ясну, борошномельну, цукрову, хлібопекарську, олійно-жирову, кондитерську, спиртову та консервну індустрію, створюючи продукти від базових до високотехнологічних.

ВНЗ, зокрема ЗУНУ та ТНТУ, а також Тернопільський фаховий коледж харчових технологій і торгівлі та інші забезпечують підготовку фахівців у сфері харчових технологій, заклади ПТО (всього 20) здійснюють підготовку спеціалістів робітничих професій.

Серед найбільших компаній ТОВ "Микулинецький бровар" (один з найстаріших брендів, виробляє напої), ТОВ "Пивоварня Опілля", ТОВ "Мінводбуд" (ТМ "Перлина"). До найбільших підприємств молочної підгалузі харчової промисловості є ПрАТ "Тернопільський молокозавод" (бренд «Молокія», займає 1 місце з виробництва та експорту казеїну), ТОВ „Буцацький сирзавод”, ПП „Чортків молоко”, ТОВ „Кременецьке молоко”, ТОВ „Шумський маслозавод” тощо.

Загальна потужність виробництва молочних продуктів становить понад 2000 тонн на добу. Експортують готові харчові продукти (9,3% від загального показника по регіону, в основному продукти переробки овочів, цукор та кондитерські вироби), а також жири та олії тваринного і рослинного походження (близько 2,8%) та казеїн.

Молочна галузь харчової промисловості відповідно до регіональної стратегії розвитку визначено як смарт-спеціалізацію.

3 Світлотехнічна галузь

Тернопільщина має розвинену галузь світлотехнічного виробництва, що охоплює широкий спектр – від виробництва світильників до складного електричного освітлювального устаткування та монтажу електроосвітлювальних конструкцій та створює сотні робочих місць.

В НТНТУ функціонують науково-дослідні лабораторії, які стосуються різних аспектів функціонування світлотехнічних пристроїв. НТНТУ та БАТІ готують кадри за напрямом електрична інженерія та електротехніка. Спеціалістів загальних професій електротехнічного виробництва готують заклади ПТО – ВПУ (3) та технічні ліцеї (3). Водночас важливим є розвиток необхідної інфраструктури та модернізація програм підготовки для світлотехнічної сфери з урахуванням сучасних тенденцій. Основними виробниками освітлювального обладнання в області є ТзОВ «Шредер» та ТОВ «ОСП Корпорація Ватра» (входить "ТОВ „Проектно–виробнича фірма Електросвіт” та інші підприємства,.

Індекс промислової продукції у галузі виробництва електричного освітлювального устаткування за 2023р становив 139,4 % та продовжив зростання у 2024р. ТзОВ „Шредер” – найбільший виробник приладів вуличного освітлення в Східній Європі, який експортує продукцію в усі країни ЄС, США та Канаду.

Галузь матиме велике значення для відбудови України, оскільки виробляє вуличне, промислове освітлення, освітлення для аеропортів. Функціонують інші компанії, зокрема Ternolight спеціалізується на виробництві опор та металоконструкцій, які є частиною світлотехнічного сектору регіону, забезпечуючи відповідну інфраструктуру. Електротехнічне обладнання (зокрема електричні машини в електротехніці) є ваговою складовою експорту і становило у 2024р 15,7% від загальнообласного показника.

Світлотехнічна галузь визначена смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

4 Інші перспективні галузі

4.1 Машинобудування та металообробка

Область має значний потенціал для машинобудування та металообробки, пропонуються послуги від мікрозварки до ремонту дорожньо-будівельної техніки, з фокусом на індивідуальні замовлення та сучасні технології обробки металу. ВНЗ, фахові коледжі та заклади ПТО забезпечують підготовку необхідних для сектора професій. Представлені різноманітними підприємствами, що спеціалізуються на токарних, фрезерних роботах (ЧПУ), лазерній порізці та чистці, виготовленні металоконструкцій, деталей для сільгосптехніки (фронтальні навантажувачі) та обладнання для харчової промисловості. Виробництво зосереджене у Тернополі та інших містах області.

4.2 Будівельна індустрія

Будівельна індустрія Тернопільщини базується на багатих місцевих ресурсах, зокрема понад 300 родовищ вапняків, піску, глини, що слугують сировиною для виробництва матеріалів. Інженерні кадри для галузі забезпечує ТНТУ та ЗУНУ, який має кафедри, пов'язані з архітектурно-будівельною сферою та цивільною інженерією та готують фахівців для будівництва і суміжних галузей. Місцеві фахові коледжі, ВПУ та ліцеї забезпечують підготовку спеціалістів середньої ланки та робітничих професій. Сектор зменшив кількість підприємств на 27% у порівнянні з довоєнним періодом та налічує 318 підприємств (6,9% від усіх по області,) та 636 ФОП (1,7%), в яких зайнято 4752 (близько 4% від усіх зайнятих в області). Капітальні інвестиції у порівнянні з 2020р виросли на 30% і склали 1780643 тис грн. Серед найбільших компаній ТОВ "САЮЗ" (виробництво будівельних матеріалів), ТОВ "Креатор-Буд" (житлове будівництво) та ТОВ "Добробуд" (будівельні матеріали та зведення будівель і споруд).

4.3 Меблеве виробництво

Область має сильні традиції деревообробки та меблевого виробництва, що робить її важливим центром у цій сфері. Завдяки лісовим ресурсам, є можливість використання місцевої деревини. ЗУНУ має напрямки в дизайні та інженерії, які важливі для меблевих спеціальностей, а професійні училища та ліцеї навчають деревообробним та будівельним спеціальностям, що є основою для меблярства. Представлене як великими підприємствами, так і невеликими майстернями (всього 116 виробників, 30 компаній та 86 ФОП), що спеціалізуються на виготовленні корпусних, м'яких меблів та індивідуальних замовлень. Серед лідерів ПП«ШИК», ТОВ «Меблі – Трехностиль», Гусятинська і Тернопільська меблеві фабрики та інші. Експорт меблів у 2024р становив 7,6% від загальнообласного показника.

4.4 ІТ сфера

ІТ сфера розвивається переважно в обласному центрі, місті Тернопіль, де є ІТ-компанії, фрілансери та освітні хаби. Діє Ternopil IT Cluster, що об'єднує 3 університети та 2 коледжі, налагоджуючи тісну співпрацю з компаніями для підготовки кадрів, зокрема за дуальною системою. ІТ-спеціалістів готують два вищі навчальні заклади – ТНТУ та ЗУНУ. Функціонують ІТ-школи та ІТ-академії

В ІТ-індустрії області працює 134 ІТ-компанії (zareєстровано більше 3,6 тис ФОП), які спеціалізуються на розробці програмного забезпечення і цифрових рішень для бізнесу в сферах електронної комерції, фінансів, освіти, управління персоналом і будівництва, впровадженню систем для управління проектами, розробці мобільних додатків та хмарних рішень. Серед найвідоміших – SoftServe, Sigma Software, N-iX, ELEKS.

Таблиця 5. Формування ланцюгів доданої вартості (ЛДВ) у Тернопільській області

Сектор економіки	ЛДВ
Агросектор близько 20% ВДВ (переважно зернові та технічні культури)	R&D (агрохолдинги «Мрія», «Агропродсервіс», «Гадз-Агро») → виробництво, зберігання та постачання сировини → первинна переробка → продаж → розподіл, транспортування → експорт (переважно агрохолдинги) Має місце територіальна консолідація (кластери). Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація на окремих етапах (сучасні техніка, елеватори, овочесховища та фруктосховища)

Сектор економіки ЛДВ

Харчова промисловість (близько 40% від загального обсягу реалізованої промислової продукції)

постачання сировини → поглиблена переробка → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг, дистрибуція, продаж → розподіл, транспортування → послуги після продажу (консультування, комунікація, відгуки) → експорт (готова продукція - 9,3% від всього експорту, передусім продукти переробки овочів)

Спостерігається горизонтальна і вертикальна консолідація. Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація («Молокія», агрохолдинг «Контінентал Фармерз Груп»)

Будівельна індустрія (здебільшого місцевого виробництва)

видобуток і постачання місцевої сировини (вапняків, крейди, гіпсу, піску, глина, піщано-гравійної суміші) → виробництво проміжної продукції (вапно, цегла) → виробництво готових будматеріалів з додаванням технологій (ізоляція, енергоефективність) → логістика та дистрибуція (до дилерів, будівельних майданчиків) → маркетинг та продаж

Спостерігається горизонтальна консолідація із забудовниками

Будівництво (здебільшого житлової і комерційної нерухомості)

R&D (окремі провідні компанії) «Креатор-Буд», «Тернопільбуд», «ПрестижБуд» → підготовчі роботи (проектування, підготовка майданчика) → основні роботи (фундамент, стіни, перекриття, дах) → інженерні мережі → оздоблювальні роботи → здача в експлуатацію, передача клієнту, гарантійне обслуговування (впродовж визначеного угодою терміну)

Спостерігається горизонтальна консолідація із місцевими виробниками будматеріалів. Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація виробництва на окремих етапах

Промислове виробництво (частково машинобудування)

ресурсне забезпечення (метали, комплектуючі, хімікати) → виробництво окремих компонентів → збірка кінцевого продукту (зокрема для АПК та харчової промисловості) → маркетинг та логістика → продаж кінцевому споживачу → післяпродажне обслуговування (сервіс, ремонт)

Спостерігається горизонтальна консолідація із агробізнесом (с/г, харчова промисловість) з урахуванням потреб ринку. Водночас окремі стадії ЛДВ залишаються незавершеними через брак інвестицій для технологічної модернізації, що зменшує частку доданої вартості.

Легка промисловість (швейна, текстильна)

Мають місце окремі сегменти, пов'язані з ринковим попитом

На основі аналізу опитувань можна зробити припущення, що найбільш важливими та перспективними з точки зору розумної спеціалізації Тернопільської області на думку суб'єктів регіонального розвитку є:

1 Рослинництво зернові та олійні культури;

2 Овочівництво;

3 Садівництво та ягідництво;

4 Тваринництво молочне та м'ясне;

5 Створення СЕС.

Це загалом підтверджує загальну орієнтацію регіональної економіки на аграрний сектор та відповідно переробку аграрної продукції.

Проміжний висновок

Економіка області передусім має аграрний характер, хоча останніми роками відбувається активізація промисловості у Тернополі та навколо нього. В аграрній сфері більшість виробників є місцевого походження і не належать до найбільших агрохолдингів. У економіці області є значна частка молочного тваринництва. Сільськогосподарська продукція створює стабільну базу для переробної галузі – виробництво готової харчової продукції. Перспективним галузями виглядає світлотехнічна промисловість та точне машинобудування, які можуть отримати додатковий імпульс від вступу України в ЄС, а також розвиток ІТ сфери. Найбільш повно ЛДВ представлені у аграрній сфері, виробництві харчових продуктів та будівництві житла.

Тилове розміщення області, її близькість до західного кордону України створюють сприятливі можливості розвитку регіональної економіки.

2.6. ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

2.6.1. Інноваційний, науково-технічний, людський та економічний потенціал

Регіональні університети та їх наукові центри зосереджені у містах Хмельницький та Кам'янець-Подільський. Прикладні, практико-орієнтовані дослідження переважають над фундаментальною наукою.

Ключову роль у розвитку науково-технічного потенціалу регіону відіграє **Хмельницький національний університет (ХНУ)**. Одним із драйверів інноваційного розвитку регіону є ТОВ «Науковий парк ХНУ», що сприяє комерціалізації наукових розробок, розвитку стартапів та впровадженню технологічних рішень у виробництво.

З урахування регіональної спеціалізації важливим напрямом є технологічні дослідження. На базі ХНУ створено Європейський цифровий інноваційний хаб “Clothing Technology & Textile Hub” (EDIH CLOTECH-HUB), який є центром цифрових інновацій у сфері легкої промисловості та текстильних технологій.

Лабораторія композиційних і мастильних матеріалів ХНУ працює над впровадження інновацій у машинобудування, аграрний сектор і технологічні виробництва. Університет формує критично потрібні для регіону кадри для швейної галузі (інженери, технологи, дизайнери, швеї, конструктори), машинобудування (інженер-механіків), електроенергетики, електротехніки та електромеханіки, автоматизації, комп'ютерно-інтегрованих технологій та робототехніки, транспорту, інженерії та багато інших напрямів.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (КПНУ), серед іншого, забезпечує підготовку фахівців за напрямками транспорту та послуг; природничих наук, інформаційних технологій, охорони здоров'я тощо.

Одним із ключових центрів аграрної, природничої та технологічної освіти Хмельницької області є **«Подільський державний університет»** (ПДУ) забезпечує підготовку кадрів для агробізнесу та здійснює наукові дослідження, спрямовані на розвиток інновацій у рослинництві й тваринництві, модернізацію агротехнічних систем та впровадження цифрових рішень для АПК.

В області функціонує 20 фахових коледжів та 22 заклади профтехосвіти, які готують фахівців середньої ланки та спеціалістів робітничих професій.

Більше половини працездатного населення мають вищу освіту, також значна частка фахівців із професійною й спеціальною підготовкою, що створює умови для формування кваліфікованої робочої сили. Водночас регіон стикається з дефіцитом інженерно-технічних кадрів у промисловості та критичній інфраструктурі і водночас активним омолодженням секторів послуг і логістики.

Інфраструктура інновацій області проходить етап становлення. Створено 9 індустриальних парків, які можуть стати центрами інноваційного виробництва, однак частина з них поки що зайняті розбудовою інфраструктури або ж перебувають у стані пошуку перспектив розвитку. Функціонують окремі галузеві асоціації, центри розвитку бізнесу, центр підтримки інновацій та підприємництва "iHUB", надаються коворкінгові послуги, впроваджено проекти з цифровізації культурної спадщини, триває розвиток електронних сервісів. Функціонує регіональна ТПП та АРР, які доповнюють інфраструктуру інновацій.

Разом з тим інноваційний потенціал регіону обмежений з точки зору якості інфраструктури, системної діяльності та взаємодії та масштабування, а в діяльності наукових закладів бракує взаємодії з бізнесом та комерціалізації.

Економічний потенціал Хмельниччини формують, передусім, сільське господарство (зернові, цукровий буряк), багатогалузева харчова промисловість (м'ясна, борошномельна, кондитерська), багаті родовища нерудних корисних копалин (граніт, каолін, вапняк, пісок) та мінеральних вод, розвиток машинобудування (зокрема, виробництво турбін, електрообладнання) та легкої промисловості.

Кількість суб'єктів господарювання за роки війни скоротилося на 8,5%, а чисельності штатних працівників майже на 10%. Разом з тим економіка демонструє відновлення, особливо серед підприємств промисловості, будівництва та транспортно-логістичних сервісів.

Спостерігається зростання кількості ФОП (на 12,8%), особливо у торгівлі, ІТ, професійних послугах, харчуванні. Обсяги капітальних інвестицій мають тенденцію до зростання (з 10,6 млрд грн у 2020р до 16,1 млрд грн у 2024р) та частково носять інфляційний характер. Основним інвестором виступає бізнес, у 2024 році показник власних коштів підприємств в капітальних інвестиціях сягнув 80,8%.

В експорті регіону провідну роль відіграє агросектор та харчова промисловість, а також металовироби.

2.6.2. Перспективні галузі та сектори економіки в контексті смарт-спеціалізації

1 Аграрне виробництво («точне землеробство» та «точне тваринництво»)

Хмельниччина завдяки родючим землям та розвиненій інфраструктурі є одним із ключових аграрних регіонів України, що поєднує сильні традиції у рослинництві та тваринництві.

Основними напрямками є рослинництво, зокрема зернові культури (озима пшениця, ячмінь, овес, гречка, кукурудза) та технічні культури (цукрові буряки, соняшник). Важливим є овочівництво, зокрема картоплярство. Розвинене тваринництво (м'ясне і молочне скотарство, свинарство, птахівництво та вівчарство).

Підготовка кадрів для агросектору здійснюється за освітніми програмами ПДУ, який має значний науковий і кадровий склад, що дозволяє забезпечувати стабільне функціонування спеціалізованих освітніх програм і наукових напрямів, зокрема у сферах агрономії, ветеринарії, екологічної безпеки, агроінженерії, а також ХНУ за спеціальністю агроінженерія.

Низка фахових коледжів та закладів ПТО забезпечують фахівців з агрономії, біотехнології, ветеринарії, агропереробки, електричної інженерії, транспорту та логістики, інформаційних технологій для АПК, механізаторів та машиністів.

Водночас сектор відчуває певний дефіцит кадрів, здатних працювати із новітньою технікою.

В галузі функціонує понад 1533 підприємств (21,9 % від усіх по області) та майже 899 ФОП (1,4%). Станом на середину 2025р. у секторі було зайнято понад майже 19,0 тис осіб (11,0% від усього зайнятого населення без урахування домогосподарств) і за роки війни лише незначно скоротилось (приблизно на 400 осіб).

Капітальні вкладення у 2024 р. склали 5319180 тис грн і в порівнянні з 2020р. зросли вдвічі. Обсяги реалізації с/г продукції підприємствами у 2024р. (63 999 420,0 тис грн) виросли в 1,9 в порівнянні з 2020р і складають 27,8% від загального обласного показника. Водночас виробництво продукції ФОП скоротилося вчетверо.

Найбільші підприємства агросектору - агрохолдинги ТОВ «Енселко Агро» (Kernel), ТОВ "Епіцентр Агро", ТОВ "Волочиськ-Агро" (Астарта), ТОВ "Агропросперіс" (підрозділи американського фонду NCH), Група компаній "Vitagro", ПП «Аграрна компанія 2004», ТОВ «Україна 2001», «Подільський Бройлер» та інші. В експорті продукція рослинництва (367,1 млн доларів США або 37,6% у 2024р. від загальнообласного показника). Це переважно зернові та олійні культури, відповідно 27,1% та 9,4%. Продукти тваринного походження займають незначну частку (4,2%), в основному це молоко та молочні продукти, яйця птиці та натуральний мед.

2 Харчова промисловість

Харчова промисловість використовує багату сировинну базу регіону і є важливим сектором економіки, що охоплює різноманітні сфери діяльності по всій області: м'ясну (ковбаси, консерви), цукрову, борошномельно-круп'яну, молочну, олійну, кондитерську, спиртову, хлібопекарську, виробництво соків, безалкогольних напоїв та мінеральних вод, а також переробку овочів і фруктів.

У довоєнний період її частка становила близько 40% у загальному обсязі промислового виробництва регіону, що підкреслює її стратегічну важливість для економіки області. В області є кілька закладів освіти, які готують кадри для сектору, зокрема ПДУ (переробка с/г продукції та харчові технології, технологія виробництва) та Кам'янець-Подільський фаховий коледж харчової промисловості Національного університету харчових технологій (НУХТ), який є провідним, а також фаховий коледж (підрозділ НУХТ) у м. Хмельницький, що готують фахівців за спорідненими напрямками (технології, економіка тощо).

Ще півтори десятка закладів ПТО готують робітничі кадри – кухарів, кондитерів, пекарів та інших спеціалістів. Найбільші компанії харчової промисловості включають виробників цукру, напоїв, молочних продуктів, кондитерських виробів та борошномельно-круп'яної продукції. Серед них ПрАТ «Шепетівський цукровий комбінат» та ПрАТ «Теофіпольський цукровий завод» та ТОВ «Старокостянтинівцукор» (обидва -A'SPIK Group) Наркевицький цукровий завод, ПрАТ «Оболонь» (Красилівське/Чемер), ПрАТ «Хмельницька маслосирбаза», ТОВ «Рошен-Поділля» та інші.

Харчова промисловість зберігає свої позиції як на внутрішньому ринку, так і на світових ринках. Підприємства області експортують жири та олії тваринного і рослинного походження (12,5%) та готові харчові продукти (18,0%), серед яких переважає цукор і кондитерські вироби (6,6%) та напої (4,9%).

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

3 **Машинобудування та приладобудування**

Хмельниччина має розвинені традиції у виробництві металоконструкцій та окремих видів машинобудування. Наявна інфраструктура для забезпечення галузі інструментами та комплектуючими.

Сектор відіграє вагомую роль у зайнятості населення (у галузі машинобудування та металообробки зайнято 44,2 % від загальної кількості працюючих у промисловості).

Кадри за напрями прикладна механіка, машинобудування (за спеціалізаціями), електроніка, приладобудування та радіотехніка, автоматизація та робототехніка готує ХНУ. Спеціалістів середньої ланки та робітничих професій навчають чисельні фахові коледжі, ВПУ та ліцеї.

Галузь охоплює широкий спектр виробництв від важкого машинобудування до виготовлення високоточних деталей, складних верстатів та оснащення, що свідчить про впровадження інновацій. Функціонують як великі, так і менші компанії-виконавці на місцевому рівні. Підприємства виробляють дорожньо-будівельну техніку (ПАТ «Хмельницький механічний завод»), ковальсько-пресове обладнання, здійснюють лазерну різку, гнуття металу, виготовлення металоконструкцій та інструментів (зокрема, «Пригма-Прес», «Техносмарк», «Станкопласт»). Серед найбільших компаній-інвесторів – ДП "Новатор" (приладобудування), ТОВ "Манн+Хуммель фільтрейшн" (автопром), ПАТ "Укрелектроапарат" (трансформатори та підстанції). Машинобудування представлене «Волочиським машинобудівним заводом» (ВМЗ, один із підрозділів Мотор Січ), «Красилівагромаш», «Кам'янець-Подільськсільмаш» та «Шепетівський завод культиваторів».

Експорт машин, обладнання та механізмів складає 6,7% від загальнообласного показника і скорився на третину у порівнянні з довоєнним показником (9,9%).

Водночас у машинобудуванні бракує локальних виробничих циклів високої технологічності, що зменшує частку доданої вартості цього сектора. Сектор визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

4 **Металообробка**

Обробка металу та виробництво металоконструкцій на Хмельниччина має тривалі традиції і тісно інтегрована з машинобудуванням, будівельною індустрією, агровиробництвом та іншими галузями. Представлена різними підприємствами та майстернями, що пропонують послуги від різання й зварювання до порошкового фарбування та художньої ковки. Сектор забезпечує створення значної кількості робочих місць і поширений по всій області. Інженерів та технологів за напрями механічна інженерія (матеріалознавство та обробка металів) та хімічні технології та інженерія готує ХНУ. Підготовку спеціалістів середньої ланки та робітничих професій забезпечують фахові коледжі, ВПУ та ліцеї.

Основні види послуг з обробки металу включають механічну обробку (токарні, фрезерні, свердлильні роботи), зварювальні роботи (створення конструкцій та виробів), різання та штампування, обробка листового прокату, порошкове фарбування (сучасний метод захисту та декорування металу), виготовлення виробів (від металоконструкцій до вентиляційних систем) та ковальські роботи, включаючи художню ковку. Прикладами компаній на ринку є «Пригма-Прес» (виготовлення металоконструкцій), Метінвест-СМЦ Хмельницький, ТОВ «Тектоніка» (вироби, ковка), «Дах-Сервіс» (металообробка, водостічні системи), та інші, що обслуговують потреби будівництва та виробництва. В експорті метали та вироби з них складають 2,5%.

Сектор визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

5 Легка промисловість (швейне та текстильне виробництво)

Швейна промисловість на Хмельниччині має значний потенціал та за якістю є конкурентною на фоні чисельних потоків імпорту. Перевагами швейного і текстильного виробництва є наявність досвідчених кадрів, доволі велика кількість підприємств та підприємців, які територіально широко представлені в області.

Кадри для сектору готує ХНУ (інженери, технологи, дизайнери, конструктори) та окремі заклади передвищої і профтехосвіти (спеціалістів середньої ланки та робітничих професій). Регіон має потужні підприємства легкої промисловості.

Компанія «Карат» (м. Хмельницький) виробляє широкий асортимент килимових виробів, які користуються попитом як в Україні, так і за кордоном. Загалом в області нараховується понад 1800 СГД, які працюють у легкій промисловості (402 малі та середні компанії та 1459 ФОП). Сектор задовольняє попит внутрішнього ринку за багатьма товарами і має постійного зарубіжного споживача. Зокрема експорт сектору у 2024р склав 2,5% від загальнообласного показника, а основним видом продукції є одяг, текстильні вироби та килими.

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

6 Інші перспективні сектори

Хмельницька область має потужний потенціал у виробництві будівельних матеріалів завдяки великим запасам природних ресурсів (вапняки, глина, пісок та інші) та має значні власні виробничі потужності. Зокрема підприємство «Подільський цемент» (група CRH), є лідером в Україні та Європі з виробництва цементу (експортує до ЄС), бетону, керамічної плитки. Галузь залучила міжнародні інвестиції, що дозволило впровадити сучасні технології у виробництво. Місцеві потужності доповнені розвитком логістичних центрів «Епіцентру».

Будівництво в області охоплює житлове, комерційне та інфраструктурне, активно розвивається завдяки привабливості регіону для життя, туризму (Кам'янець-Подільський), агропромисловості та розташуванню підприємств харчової промисловості, де є постійний попит на реконструкцію та нові об'єкти.

ХНУ та ПДУ здійснюють підготовку кадрів за напрямом архітектура та будівництво, електрична інженерія, геодезія. Фахові коледжі, зокрема Кам'янець-Подільський фаховий коледж будівництва, архітектури та дизайну готують спеціалістів середньої ланки, а численні заклади ПТО здійснюють підготовку за робітничими спеціальностями. У секторі зайнято близько 4387 осіб, за роки війни кількість працівників скоротилося приблизно на вдвічі. Функціонує понад 630 підприємств (9,1% від обласного показника) та понад 900 ФОП. Капітальні інвестиції у порівнянні з 2020р зменшились у 1,4 рази і в 2024р склали 6285866,3 тис грн. Серед найбільших компаній АТ "Подільський цемент" (CRH) та ТДВ "Хмельницькзалізобетон". Серед забудовників «Белін Сіті», «Будівельний альянс груп», «Компанія «Галеон» та інші. Керамічні вироби та цемент в експорті склали 1,2%.

Меблеве виробництво

Меблеве виробництво на Хмельниччині представлене як великими підприємствами, так і невеликими цехами, що виготовляють корпусні та м'які меблі (кухні, шафи, ліжка, офісні меблі) на замовлення та серійно, а також матраци, з акцентом на індивідуальний підхід та використання сучасних матеріалів.

Налічується 167 виробників серед яких 38 компаній та 129 ФОП. Галузь є важливою частиною місцевої промисловості, що забезпечує робочі місця та експортує продукцію, пропонуючи широкий асортимент товарів для дому та бізнесу. Основними напрямками є корпусні, м'які меблі, дитячі меблі та матраци. Основні виробники зосереджені в містах Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Шепетівка, Старокостянтинів, Волочиськ, Летичів. Хмельницька область є значним центром експорту меблів, особливо корпусних, завдяки великим компаніям-виробникам. Зокрема компанія «Аккорд Імпорт» є найбільшим експортером корпусних меблів в Україні, що постачає продукцію для мережі JYSK (Данія). Експорт меблів у 2024р становив 64169,1 тис дол. США, що складає 6,6% від загальнообласного показника та зріс у порівнянні з довоєнним періодом на третину.

ІТ сектор

ІТ-сектор Хмельниччини, особливо в обласному центрі, активно розвивається. Дані вказують на зростаючий потенціал ІТ та цифрових послуг, хоча й він не є базовою галуззю, але активно розвивається, особливо у Хмельницькому. ІТ-компанії спеціалізуються на аутсорсингу, веб-розробці, автоматизації виробництв, логістичних системах і цифрових сервісах. Цей сектор відіграє роль горизонтальної компетенції, що підсилює традиційні галузі – агро, промисловість, переробку, логістику. Його значення зростає у зв'язку з цифровою трансформацією економіки та розвитком електронних сервісів.

Станом на кінець 2024 – початок 2025 року в Хмельницькій області в ІТ-секторі (за КВЕД 62.01 "Комп'ютерне програмування") працювало понад 3,3 тисячі суб'єктів, з них 157 компаній та 3,2 тисячі ФОП (зареєстровано близько 4,8 тис), що свідчить про домінування фізичних осіб-підприємців у регіональному ІТ-ринку (за даними аналітичної системи YouControl Market).

Університети готують ІТ-фахівців, створено Хмельницький ІТ кластер, але розвиток стартапів та центрів цифрових сервісів потребує додаткових стимулів і партнерств.

Таблиця 6. Формування ланцюгів доданої вартості (ЛДВ) у Хмельницькій області

Сектор економіки	ЛДВ
Агросектор (до 20% ВДВ, зернові (пшениця, ячмінь кукурудза) цукровий буряк та картопля, курятина)	R&D (агрохолдинги «МріяФармінг Поділля», «Вітагро» та «Миронівський хлібопродукт» (МХП)) → виробництво, зберігання та постачання сировини → первинна переробка → продаж → розподіл, транспортування → експорт Має місце територіальна консолідація (кластери). Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація на окремих етапах (сучасні техніка, елеватори, овочесховища та фруктосховища)
Харчова промисловість – до 30% реалізації промпродукції	постачання сировини → поглиблена переробка → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг, дистрибуція, продаж → розподіл, транспортування → послуги після продажу (консультування, комунікація, відгуки) → експорт Спостерігається горизонтальна і вертикальна консолідація. Основні напрямки – цукрова, борошномельна, м'ясна, молочна, кондитерська галузі, виробництво напоїв. Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація (цукровий завод «Подільський», ТОВ «Август» та інші)
Будівельна індустрія (здебільшого місцеві матеріали)	R&D (окремі провідні компанії, наприклад CEMARK) → видобуток і постачання місцевої сировини (пісок, глина, камінь, граніт. Вапняк та інші поклади нерудних копалин) → виробництво металу, цементу, цегли, черепиці) → виробництво готових будматеріалів з додаванням технологій (ізоляція, енергоефективність) → логістика та дистрибуція (до дилерів, будівельних майданчиків) → маркетинг та продаж Спостерігається горизонтальна консолідація із забудовниками. Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація (найбільший виробник в Європі АТ «Подільський цемент» (CEMARK), «Хмельницький завод будівельних матеріалів» та ін.)
Будівництво (здебільшого житлова і комерційна нерухомість, інфраструктура)	R&D (окремі провідні компанії) → підготовчі роботи (проектування, підготовка майданчика) → основні роботи (фундамент, стіни, перекриття, дах) → інженерні мережі → оздоблювальні роботи → здача в експлуатацію, передача клієнту, гарантійне обслуговування (впродовж визначеного угодою терміну) Спостерігається горизонтальна консолідація із місцевими виробниками будматеріалів. Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація виробництва на окремих етапах (Компанія «Лідер», «Український Будівельний Капітал» (UBC) тощо).

Промислове виробництво (машинобудування, металообробка)

ресурсне забезпечення (метали, комплектуючі, хімікати) → виробництво окремих компонентів → збірка кінцевого продукту (зокрема для АПК та харчової промисловості та інших потреб ринку) → маркетинг та логістика → продаж кінцевому споживачу → післяпродажне обслуговування (сервіс, ремонт)

Спостерігається горизонтальна консолідація із агробізнесом (с/г, харчова промисловість) з урахуванням потреб ринку. Переважно обслуговує місцеві потреби, орієнтована на кінцеву продукцію та обслуговування. Водночас окремі стадії ЛДВ залишаються незавершеними через брак інвестицій для технологічної модернізації, що зменшує частку доданої вартості.

Легка промисловість (швейна, текстильна)

постачання сировини → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг → розподіл, транспортування → дистрибуція, продаж

Легка промисловість Хмельниччини є стабільною, але помірною за масштабами галузю, що підтримується місцевими ресурсами та попитом. Підприємства та невеликі виробництва одягу, взуття та інших виробів переважно розташовані у найбільших містах області.

Виробництво меблів

проектування виробів → виготовлення проміжних конструкцій → виготовлення готових меблів → маркетинг та брендування → логістика → продаж кінцевому споживачу → післяпродажне обслуговування (консультації, сервіс, ремонт) → експорт

Присутні майже всі етапи створення доданої вартості.

Опитування показало, що найбільш важливими та перспективними з точки зору розумної спеціалізації Хмельницької області на думку опитаних є:

1 Рослинництво зернові та олійні культури;

2 Виробництво харчових продуктів;

3 Легка промисловість;

4 Транспортні послуги;

5 Створення СЕС.

Що частково підтверджується статистичними даними.

Проміжний висновок

Економіка області тримається на трьох китах: Хмельницька АЕС (енергетична безпека), величезний аграрний сектор (тут працюють майже всі топ-холдинги України) та цементна промисловість. Також в області присутні знакові виробництва електротехнічного та радіотехнічного обладнання, легка промисловість, мебельні виробництва.

Область має досить стабільну регіональну економіку, яка попри дуже сильну аграрну складову, нарощує промислове виробництво складної техніки. Найбільш повними ЛДВ є у виробництві харчових продуктів, мебельному виробництві, машинобудуванні та легкій промисловості.

Визначені стратегією галузі смарт спеціалізації загалом підтверджуються дослідженням.

2.7. ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

2.7.1. Інноваційний, науково-технічний, людський та економічний потенціал

Науково-технічний потенціал області має певний кадровий і дослідницький ресурс. Тут переважають прикладні дослідження у напрямках, які узгоджуються з пріоритетами розвитку регіону, зокрема в аграрному виробництві, переробній промисловості та модернізації регіональної економіки.

Головним дослідницьким центром є **Національний університет «Чернігівська політехніка»** ((НУ «ЧП»). В структурі університету функціонують Центр створення та розвитку стартапів, Центр розвитку та впровадження БПЛА-технологій, інноваційний хаб «Innpouni», Центр іммерсивних технологій та інші.

Важливе значення в контексті розробок та впроваджень для АПК мають **Інститут сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН України**, а **Ніжинський агротехнічний інститут Національного університету біоресурсів і природокористування України (НАІ НУБіП)** в контексті підготовки кадрів.

Освітніми напрямами Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (НУ«ЧК») є соціогуманітарні і педагогічні, як і Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (НДУ).

Інноваційний потенціал формують Chernihiv.IT-кластер як середовище цифрової кооперації й професійної спільноти та Чернігівський інноваційний бізнес-інкубатор як інструмент підтримки малого інноваційного бізнесу.

Центр підтримки технологій та інновацій (TISC) при НУ «ЧП» працює у сфері інтелектуальної власності та трансферу технологій, а Центр інформаційної підтримки бізнесу при Чернігівській ТПП є консультативно-сервісною ланкою для МСП.

АРР Чернігівської області виконує функції регіонального провайдера партнерств і проєктного менеджменту у процесах відновлення та розвитку.

Попри наявність інноваційного потенціалу недостатньою є комунікація і взаємодія науки й бізнесу, що позначається на низькому впровадженні розробок. Відсутні більш масштабні інституції типу технопарків або науково-технологічних парків, діючих індустріальних парків, які дозволяють поєднувати дослідницькі, інженерні, освітні можливості з виробничими можливостями бізнесу.

Дефіцит людського ресурсу в області відчувався ще у довоєнний період – на початок 2020р налічувалось понад 430 тис осіб працездатного віку, більшість з яких мали вищу, спеціальну або професійно-технічну освіту.

В наслідок війни населення скорочується, що веде до скорочення кадрів і необхідних компетенцій в критично важливих для прифронтового регіону сферах, зокрема в агросекторі та промисловому виробництві.

Істотним є старіння задіяного інженерно-технічного потенціалу та гендерний дисбаланс у трудових колективах.

Заклади вищої, передусім НУ «ЧП» (всього 7) та фахової передвищої освіти (всього 19), забезпечують інженерні, управлінські та цифрові компетенції, необхідні для модернізації виробництв, впровадження технологічних рішень і процесів. Система професійної освіти (всього 13 закладів) забезпечує робітничі кваліфікації для виконання виробничих, ремонтних, транспортних, сервісних і будівельних робіт у реальній економіці.

Економічний потенціал Чернігівської області у 2022–2024рр формується поєднанням аграрно-експортної спеціалізації, сегментів переробки та виробничих послуг.

Відбувається скорочення середньооблікової чисельності штатних працівників з 167,6 тис осіб у 2021р до 130,4тис у 2025р.

Водночас спостерігається певне відновлення інвестиційної активності, за підсумками 2024 року обсяг капітальних інвестицій становив 16,84 млрд грн (власні кошти підприємств складають приблизно 2/3), що перевищує показники 2021р (10,29 млрд грн) і 2020р (7,96 млрд грн).

Вкладення зосереджуються, передусім, у бюджетній і безпековій сфері, значними є у в агросекторі, промисловості та будівництві.

Загальний обсяг експорту у 2024р становив понад 1,0 млрд дол. США (проти 1,189 млрд дол. США у 2021р та 0,891 млрд дол. США у 2020р).

Експортний потенціал області має виражену агропродовольчу спеціалізацію. У структурі експорту 2024р визначальною є агропродовольча продукція, зокрема продукти рослинного походження (60,4%), з яких зернові культури формують найбільшу частку (48,5%), а насіння і плоди олійних рослин – 10,5%, жири та олії тваринного або рослинного походження (14,3%) і готові харчові продукти (7,1%).

2.7.2. Перспективні галузі та сектори економіки в контексті смарт-спеціалізації

1 Аграрне виробництво («точне землеробство» та «точне тваринництво»)

Агросектор є ключовою галуззю економіки регіону, що швидко відновлюється після вторгнення, проте близько 60 тис. гектарів сільгоспземель області потенційно забруднені вибухівкою, що ускладнює роботу, особливо біля кордону. Основні культури: кукурудза, пшениця, ріпак, соняшник, картопля. Наукове забезпечення (в основному Інститут НАН) сектору зосереджене на створенні та впровадженні нових високоврожайних сортів зернових і технічних культур, адаптованих до місцевих умов та розробці і впровадженні інноваційних технологій вирощування.

НАІ НУБіП та, певною мірою, НУ «ЧП» та НДУ, а також декілька фахових коледжів та закладів профтехосвіти здійснюють підготовку управлінських, технічних та робітничих кадрів для галузі. Функціонує близько 1,0 тис підприємств (25% від загальнообласного показника) в яких зайнято понад 20,0 тис осіб (скорочення у порівнянні з 2020р майже на 20%).

В секторі працює також понад 600 ФОП. Капітальні інвестиції в галузь склали у 2024р. близько 5,0 млрд грн (майже третину від усіх по області). Агросектор відновив у 2024 році 95% довоєнного рівня валової продукції демонструючи високі врожаї зернових (5 млн т).

Найбільші підприємства сектору – СТОВ «Дружба-Нова» (Kernel), ТОВ «Батьківщина» (зернові, тваринництво), ТОВ «Агрікор Холдинг» (група «Агрейн», рослинництво та тваринництво), ТОВ «Земля і Воля» (зернові, в основному кукурудза, насіння), ТОВ «Агрокім» (Індустріальна Молочна Компанія, ІМК), ТОВ «ТАС Агро Північ», ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» (ІМК), ПСП «Пісківське». У структурі експорту 2024 року визначальними є продукти рослинного походження (60,4%), з яких зернові культури формують найбільшу частку (48,5%), а насіння і плоди олійних рослин – 10,5%. Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

2 Харчова промисловість

Харчова промисловість опирається на багаті сільськогосподарські ресурси регіону та широку мережу переробних підприємств. Ключовими напрямками є борошномельна, круп'яно-макаронна, молочна, м'ясна, цукрова, спиртова та лікєро-горілочна, олійно-жирова, кондитерська, консервна, пивоварна промисловість.

НАІ НУБіП та декілька фахових коледжів, а також місцеві ВПУ забезпечують навчання інженерів, технологів та інших спеціалістів, а також технічних та робітничих кадрів.

Галузь є одним із найбільших роботодавців у регіоні, забезпечуючи зайнятість близько 20% працівників у промисловості як у більших містах (Чернігів, Ніжин, Прилуки), так і в сільській місцевості, особливо з огляду на значну частку сільського населення.

В довоєнний період (2021р) частка в промисловості області становила 39% від загального обсягу реалізації промислової продукції та 32% загального обсягу капітальних інвестицій у промисловість. Серед найбільших підприємств – ПрАТ «Ніжинський жиркомбінат» (олія та жири, бренд «Щедрий Дар»), ПрАТ «А/Т Тютюнова компанія В.А.Т.-Прилуки» (British American Tobacco), ТОВ «Ніжинський консервний завод» (Fozzy Group, бренд «Ніжин», переробка овочів), ПрАТ «Ічнянський завод сухого молока та масла». В структурі експорту у 2024р жири та олії тваринного або рослинного походження становили 14,3%, готові харчові продукти 7,1%.

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області як поглиблену переробку продукції агросектору.

3 Машинобудування

Машинобудування на Чернігівщині є помітним сектором в якому працевлаштована значна кількість людей – близько 10% зайнятих у промисловості області.

Регіон спеціалізується на виробництві обладнання для нафто- та газової промисловості, сільськогосподарської техніки та іншого призначення, зокрема пожежної техніки, що формує важливий сегмент промисловості.

Для підготовки кадрів машинобудування головним є НУ «ЧП», який здійснює підготовку інженерно-технічних фахівців (інженерія програмного забезпечення, автоматизація, технології та інші). Місцеві фахові коледжі та ВПУ випускають фахівців для робітничих спеціальностей (зварювальників, токарів, операторів верстатів).

Загалом промисловість зберігає інвестиційну присутність, у 2024 році на неї припадало (сукупно) понад 3,0 млрд грн капітальних інвестицій (18,0% загального обсягу). Серед найбільших підприємств ТОВ «ПК "Пожмашина"» (виробництво пожежної та спеціалізованої техніки), ТОВ «Чернігівський автозавод» (автобуси «Еталон», тролейбуси та вантажівки). В структурі експорту машини, обладнання та механізми у 2024р склав 1,0%.

Галузь серйозно страждає від російських ударів.

Високотехнологічне машинобудування як галузь інноваційного спрямування визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

4 Деревообробна та целюлозно-паперова промисловість.

Чернігівська область багата на ліси, що є основою для деревообробної промисловості. Галузь є важливим сектором промислового виробництва, що включає заготівлю деревини та її переробку, з широким спектром продукції – від пиломатеріалів до меблів і паркету. Тісно інтегрована з целюлозно-паперовим та меблевим виробництвом, які є складовою частиною деревопереробних виробництв.

Підготовку фахівців для галузі здійснює НУ «ЧП» (є ключовим за напрямом деревообробні та меблеві технології), а також НУ «ЧК» та окремі фахові коледжі. Заклади профтехосвіти забезпечують підготовку операторів деревообробних верстатів, столярів та інших спеціальностей. В галузі функціонує понад тисячу суб'єктів господарювання – 417 компаній та 611 ФОП.

Серед найбільших підприємств ПрАТ «Слов'янські шпалери – КФТП» (деревообробка, технічні папери, шпалери), ТОВ "КОРФАД", ТОВ "СЛАВ ФОРЕСТ" та ДК "СІХЕ УКРАЇНА". Водночас багато менших виробників мають незадоволені потреби в лісоматеріалів та брак інвестицій для модернізації виробництва. В структурі експорту деревина та вироби з неї у 2024 році становили 5,6% експорту.

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

5 Легка промисловість (швейне та текстильне виробництво)

Легка промисловість Чернігівщини охоплює виробництво тканин, одягу, взуття, трикотажу та шкіргалантереї.

Через війну та окупацію, багато підприємств зазнали збитків, кілька швейних підприємств, зокрема "Сівертекс" та "Divine for you" були зруйновані.

Підготовку фахівців за спеціальністю дизайн, моделювання, технології швейних виробів та/або близьких спеціальностей здійснюють НУ «ЧП» (певною мірою) та Чернігівський фаховий коледж інженерії та дизайну Київського національного університету технологій та дизайну. Майбутніх модельєрів та дизайнерів та спеціалістів робітничих професій навчають в декількох ВПУ та ліцях області. Спостерігається впровадження інноваційних технологій, зокрема програмних комплексів та сучасного швейного обладнання не тільки на виробництві, але й в навчальному процесі.

Працюють різні підприємства, від великих швейних фабрик до невеликих майстерень, що шийть одяг для українських брендів та військових потреб.

Частка легкої промисловості у загальному обсязі промислового виробництва Чернігівської області є відносно невеликою, але значущою: у довоєнний період вона становила близько 3%, а самі підприємства сектору забезпечували близько 4% загальноукраїнського обсягу реалізації цієї галузі. Серед найбільших компаній – ТОВ «Коллар Компані» (товари для домашніх тварин, бренд COLLAR, експортує у понад 70 країн), ПрАТ Чернігівська швейна фабрика «Еlegant» та інші. В експорті швейні та текстильні вироби складають 3,4% від загальнообласного показника.

Галузь визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

6 ІТ-сектор

ІТ-галузь характеризується наявністю понад 30 компаній, значною часткою продуктів та сервісних послуг, формуванням ІТ-кластеру (входить 9 компаній, що працюють на міжнародному ринку), а також зростанням потреби в кадрах (зокрема Junior, Middle, Senior).

Водночас галузь зіткнулася з викликами через повномасштабне вторгнення та окупацію, значна частина компаній зазнавали руйнацій, мали втрати матеріально-технічної бази та персоналу. Третина компаній закрили офіси, деякі релокувалися в більш безпечні регіони (станом на 2025р близько половини з них повернулося).

Попри складні умови роботи для ІТ-бізнесу та безпеки спеціалістів, галузь демонструє стійкість та адаптується до нових реалій.

Базову підготовку кадрів для сектора здійснює НУ «ЧП» та інші ВНЗ області, а також окремі фахові коледжі. В довоєнний період сектор охоплював понад 1,5 тис працівників, станом на лютий 2024р цей показник зріс до кількох тисяч осіб (1,7% від всіх ІТ-ФОП в країні, близько 4,6 тис зареєстрованих за даними ЄДРПОУ).

Проблемою для місцевих компаній є й те, що головні офіси міжнародних ІТ-бізнесів (переважно розташовані за кордоном) мають застереження щодо розвитку локальних представництв у Чернігові через їхню близькість до кордону з росією, оскільки бачать для себе значні безпекові ризики.

Серед провідних компаній Acropolium, Astound, JBS, Litera, RollingGames, SendPulse, Sperotek, Valtech, Wyde Voice. PamPam та Tenetix.

ІТ-індустрію визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

7 Альтернативна енергетика, зелені технології

Область має величезний потенціал альтернативних паливно-енергетичних ресурсів: відходів лісового, деревообробного та агросекторів, значну частину незадіяних для с/г виробництва земельних площ, де можна вирощувати енергетичні культури, а також 200 тис. га покладів торфу (12% від промислових запасів країни).

Розвиток альтернативної енергетики набуває широкої популярності. У 2024р 37 підприємств виробляли теплову енергію з використанням альтернативних видів палива, у 2024р було вироблено в1,8 рази більше теплової енергії, ніж за 2021р. Загальна потужність об'єктів електроенергетики, що працюють на альтернативних, відновлювальних джерелах енергії становить 50,7 МВт. Інженерно-технічні кадри для сектору забезпечують провідні ВНЗ області, передусім НУ «ЧП», а також фахові коледжі та ВПУ здійснюють підготовку фахівців у різних сферах.

Також ведеться робота по встановленню сонячних електростанцій для закладів соціальної сфери з метою забезпечення резервними джерелами живлення. Серед найбільших підприємств – Кліар Енерджі ТЕС на біомасі, зокрема й велику ТЕЦ потужністю 4 МВт (перша в Україні, розташована в м. Корюківці Чернігівської області, 2016р). Станція використовує інноваційну технологію газифікації біомаси (деревної тріски, тирси, гілля) для виробництва електрики та тепла з мінімальними викидами, що є ключовим для розвитку "зеленої" енергетики в країні. У листопаді 2025 року ТЕС зазнала атаки російських дронів, отримавши значні пошкодження.

«Зелені» технології, «еко-інновації», альтернативну енергетику визначено смарт-спеціалізацією у стратегії розвитку області.

8 Інші перспективні галузі

Будівництво

Важливу позицію у структурі смарт-орієнтованих секторів економіки займає будівельний сектор як економічно значущий напрям та вкрай важливий для відбудови житла, соціальної інфраструктури та критичних об'єктів, зруйнованих під час бойових дій. Пріоритетом для області є розвиток дорожньої інфраструктури, енергомереж та комунікацій, особливо з огляду на підтримку громад та їхню інтеграцію. Сектор опирається на багату мінерально-сировинну базу (крейда, пісок, глина, лісові ресурси) та інноваційні підходи, фокусуючись на житловому будівництві та інфраструктурних проектах.

Індустрія забезпечує значні робочі місця (близько 1,9 тис у 2024р) та створює нові можливості для розвитку суміжних галузей. Залучаються як публічні кошти (у 2024р понад 1,0 млрд грн капітальних інвестицій (6,0% від загальнообласного показника), так і приватні інвестиції, а також міжнародна допомога для фінансування проектів відновлення та розвитку.

Підготовку кадрів для будівельної індустрії здійснюють провідні ВНЗ області, зокрема НУ «ЧП», а також окремі фахові коледжі, передусім Остерський фаховий коледж будівництва та дизайну. Декілька ВПУ та ліцеї здійснюють підготовку робітничих кадрів для галузі.

Таблиця 7. Формування ланцюгів доданої вартості (ЛДВ) у Чернігівській області

Сектор економіки	ЛДВ
Агросектор (до 27% ВДВ у довоєнний період (зернові, цукровий буряк, соняшник) та тваринництві)	виробництво, зберігання та постачання сировини → первинна переробка → продаж → розподіл, транспортування → експорт (переважно агрохолдинги «ПСП «Пісківське», СВК «Родіна», «ФГ «Білі Роси», а також «Кернел». Має місце територіальна консолідація (кластери). Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація на окремих етапах (сучасні техніка, елеватори, овочесховища). Агропромисловий комплекс забезпечує понад 80% експорту області, переважно це продукти рослинного походження. Частина компаній частково передислокували техніку в інші регіони. Стикається з проблемами розмінування значних площ земель біля кордону.
Харчова промисловість (близько 20 % від загального обсягу реалізованої промислової продукції)	постачання сировини → поглиблена переробка → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг, дистрибуція, продаж → розподіл, транспортування → послуги після продажу (консультування, комунікація, відгуки) → експорт. Спостерігається горизонтальна і вертикальна консолідація. Для провідних компаній властива ще одна стадія ЛДВ - технологічна модернізація (вертикально інтегровані компанії «Агроліга», «Урожай», «Кернел», «Миронівський хлібопродукт»). Найбільша роль відведена цукровій, борошномельній, м'ясній, молочній, хлібопекарській та олійній промисловості.
Целюлозно-паперова промисловість	ресурсне забезпечення (деревина, хімікати та ін.) → виробництво окремих компонентів → виготовлення кінцевого продукту (ля потреб ринку та експорту) → маркетинг та логістика → продаж кінцевому споживачу → експорт (шпалери, Корюківська фабрика технічного паперу) Спеціалізується на виробництві паперу, шпалер, картону, меблів. Базується на використанні потужних лісових ресурсів регіону.
Деревообробна промисловість	ресурсне забезпечення (деревина, хімікати та ін.) → виробництво окремих компонентів → виготовлення кінцевого продукту (ля потреб ринку) → переробка відходів для потреб ТЕС → маркетинг та логістика → продаж кінцевому споживачу → експорт Переважає виробництво пиломатеріалів, меблів, дверних блоків, вікон, а також плитних матеріалів, що використовують деревинну масу та відходи деревообробки. Однак експортується переважно деревина, як сировина, що пройшла первинні стадії ЛДВ. Водночас є повний цикл стадій, включаючи виробництво паперу та шпалер до переробки відходів для потреб ТЕС на біопаливі (Кліар Енерджі, Корюківка). Тісно інтегрована з лісовою, меблевою, менше з целюлозно-паперовою галуззю та альтернативною енергетикою.

Легка промисловість
(текстильна, швейна,
галантерейна)

постачання сировини → виробництво проміжного продукту → виробництво кінцевого продукту → маркетинг, брендинг → розподіл, транспортування → дистрибуція, продаж → експорт

Займає помітне місце в промисловості регіону. Складає 3% від загального обсягу реалізації промислової продукції, в ній зайнятий кожен десятий працівник промисловості регіону (понад 3 тис. осіб). Має значні потреби в інвестиціях та модернізації.

Машинобудування

Частково зберегло окремі стадії загального та сільськогосподарського машинобудування, виробництва металевих виробів. Однак зазнало суттєвих втрат через війну та економічні виклики пов'язані з нею, технічною відсталістю та необхідності модернізації.

Найбільш важливими та перспективними з точки зору розумної спеціалізації Чернігівської області за результатами опитування, визначено такі галузі:

1 Рослинництво зернові та олійні культури;

2 Виробництво харчових продуктів;

3 Лісове господарство;

4 Тваринництво м'ясне і молочне;

5 Машинобудування.

Проміжний висновок

Область має найнижчу густину населення, великі території з дрібними населеними пунктами. Область втратила свої транзитні можливості, північна на східна частина на кордонах з РФ та РБ знаходяться під загрозою постійних обстрілів та окупації.

Економіка області в основному орієнтована на агросектор, тут домінують компанії, що входять до великих холдингів (Kernel, IMK, TAC), виробництво харчових продуктів та лісове господарство та пов'язані з ним галузі промисловості. Війна нанесла значної шкоди промисловості області та ускладнила її відновлення через постійні загрози.

ЛДВ найповніше представлені у харчовій промисловості, деревообробній та целюлозно-паперовій промисловості.

Перебування області у макрореєоні Фронтир, наявність значних загроз, потребуватимуть нестандартних рішень, щодо підтримки розвитку окремих галузей регіональної економіки у різних частинах області.

Розділ 3.

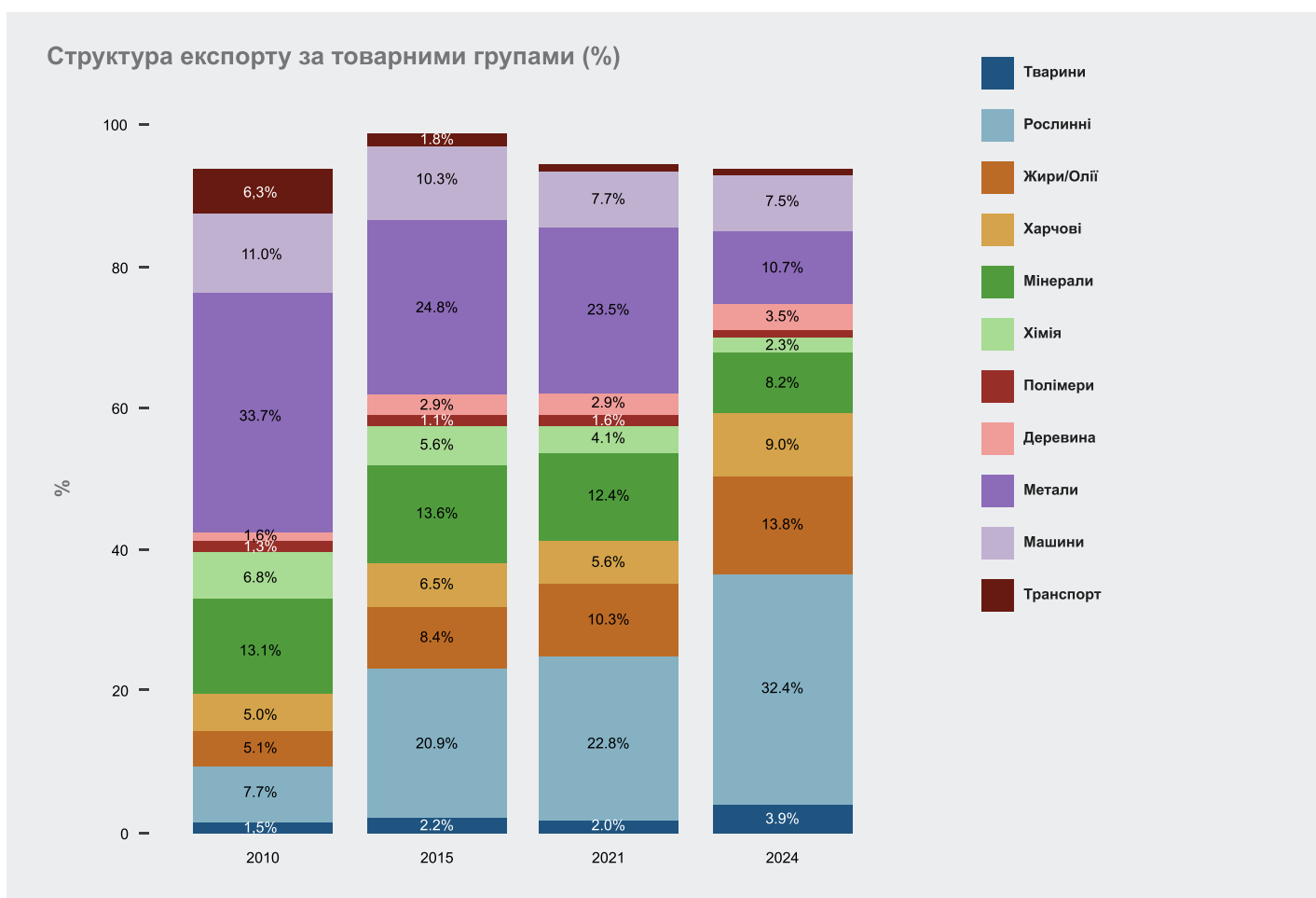
Підсумки та рекомендації

3.1. Вплив війни на Україну в цілому

Війна суттєво вплинула на Україну в цілому – окуповано близько 20% її території, понад 10 млн українців стали вимушеними переселенцями, понад 5 млн емігрували від війни за кордон, сотні тисяч загинуло, сотні тисяч стали інвалідами. Суттєво скоротились розміри української економіки, її структура та структура експорту.

В 2010 році загальний експорт товарів складав 51430 млн доларів США, після агресії 2014 року в 2015 році експорт впав до **38 135** млн, **скорочення склало 26%**. **Україна відновлювалась до 2021 року і наростила експорт до 68 089,3** млн доларів США. Втроргнення 2022 року знову спричинило значне падіння експорту – до 41733,1 млн, падіння 39%.

Малюнок. Зміна структури українського експорту.

По суті, війна зруйнувала традиційні для України індустріальні галузі економіки – металургія, мінеральна сировина та хімія. Ті галузі, які давали змогу працювати іншим – машинобудівній, електротехнічній, оборонній.

Ключовими галузями для України стали – аграрна галузь, та пов'язані з нею інші галузі переробки продукції аграрного сектору.

7 регіонів, які аналізувались у цьому дослідженні відчули на собі вплив війни і він корелюється із загальним впливом на Україну в цілому.

Оскільки ці регіони розміщені на різній відстані від лінії фронту, вплив війни на них дещо відрізняється, але саме він сьогодні є визначальним щодо теперішніх можливостей для розвитку. Щодо кожного регіону ідентифіковано вплив війни на регіональну економіку.

3.2. Загальні тенденції для усіх регіонів

- 1 Смарт-спеціалізація** у досліджених регіонах (Вінницька, Волинська, Житомирська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська області) базується на поєднанні традиційних галузей (агро, харчова промисловість, деревообробка, машинобудування) з новими напрямками (ІТ, альтернативна енергетика, органічне виробництво).
- 2 Інноваційний потенціал** формується навколо університетів, наукових центрів, бізнес-інкубаторів та кластерів. Проте у більшості регіонів бракує масштабних технопарків і системної комерціалізації розробок.
- 3 Людський ресурс:** високий освітній рівень населення, але відчутний дефіцит інженерно-технічних кадрів. Війна спричинила скорочення населення та трудових ресурсів, особливо у прикордонних регіонах (Чернігівська, частково Житомирська).
- 4 Економічна структура:** агросектор і харчова промисловість залишаються базовими драйверами, доповненими переробкою деревини, меблевим виробництвом, машинобудуванням та ІТ.

3.2.1. Спільні риси регіонів

- 1 Аграрна спеціалізація:** усі області мають потужний агросектор (зернові, олійні, тваринництво).
- 2 Харчова промисловість:** ключовий сектор у більшості регіонів, базується на місцевій сировині та формує значну частку експорту.
- 3 Переробка деревини та меблі:** Волинь, Житомир, Рівне, Чернігів, Хмельницький активно розвивають деревообробку та меблеве виробництво.

- 4 **ІТ-сектор:** у всіх регіонах є зростаючий ІТ-бізнес, формуються кластери, але масштаби різні.
- 5 **Будівельні матеріали:** значний потенціал завдяки природним ресурсам (граніт, пісок, глина, цемент).

3.2.2. Ключові міжрегіональні відмінності

Безпековий фактор

- Чернігівщина – фронтир, найбільші втрати та ризики, особливо для прикордонних до РФ територій.
- Житомирщина – прикордонний з РБ регіон середнього ризику, збільшені ризики прикордонних до РБ територій.
- Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області, – тиллові регіони, прийняли ВПО та релокований бізнес, умовно безпечні.
- Волинь, Рівненська область - тиллові регіони, прийняли ВПО та релокований бізнес, умовно безпечні. З додатковими загрозами для прикордонних з РБ територій.

Спеціалізація унікальних секторів:

- Житомирщина – органічне виробництво, хміль, льон, коноплі, скло.
- Вінниччина – приладобудування, агрокластери.
- Волинь – деревообробка, машинобудування.
- Рівненщина – хімічна та паливна інфраструктура.
- Тернопільщина – молочне виробництво, меблі.
- Хмельниччина – цемент, текстиль, електро/радіо - техніка.
- Чернігівщина – альтернативна енергетика, пожежна техніка, тютюнова промисловість.

Експортна структура:

- Агро та харчова продукція – основна стаття експорту у всіх регіонах.
- Машини та обладнання – сильні позиції у Житомирській та Чернігівській.
- Меблі – експортна спеціалізація Хмельниччини та Житомирщини.
- ІТ-послуги – зростаючий експортний сегмент у всіх регіонах.

3.2.3. Перспективи смарт-спеціалізації у регіонах:

- 1 Агро та харчова промисловість:** розвиток «точного землеробства», органічного виробництва, глибокої переробки.
- 2 Деревообробка та меблі:** експортна орієнтація, впровадження інноваційних матеріалів, використання відходів для біоенергетики.
- 3 Машинобудування та приладобудування:** високотехнологічні виробництва, інтеграція з оборонним сектором.
- 4 ІТ та цифрові технології:** формування кластерів, розвиток аутсорсингу та власних продуктів.
- 5 Альтернативна енергетика:** біомаса, сонячні станції, використання торфу та енергокультур.
- 6 Будівельні матеріали та індустрія:** відбудова житла та інфраструктури, експорт цементу, плитки, МДФ.

3.2.4. Висновки загальні

- **Тилові регіони** (Вінниця, Волинь, Рівне, Тернопіль, Хмельницький) мають найбільший потенціал для залучення інвестицій, розвитку кластерів та експорту.
- **Прикордонні регіони** (Житомир, Чернігів) стикаються з безпековими ризиками, але мають унікальні ресурси (органіка, скло, альтернативна енергетика), які можуть стати точками зростання.
- **Спільна перспектива:** формування інноваційних ланцюгів доданої вартості, інтеграція науки та бізнесу, розвиток експортних ніш, цифровізація виробництва.

3.2.5. Спільні тренди та проблеми.

Позитивні індикатори:

- 1 Економіка області певним чином адаптувалась до умов війни і почала відновлення.
- 2 Більш легко відновлення відбувається у аграрній сфері: зерновому господарстві, лісовому господарстві.
- 3 Збільшення кількості ФОП особливо у сферах торгівлі, логістики, ІТ
- 4 Зростання кількості зайнятих у ФОП
- 5 Зростання частки аграрної продукції, що переробляється в регіонах
- 6 Активізація індустріальних парків і нове інвестування у ІП
- 7 В усіх регіонах суттєво зростає частка ІТ компаній та ФОП у формуванні ВРП областей та зайнятості.
- 8 В більшості тилових областей будівельні індустрії відновлюють свої потужності і є важливим інструментом для приваблення в регіон ВПО на постійне проживання.
- 9 Зростання інвестицій у ключових секторах економіки.
- 10 Зростання виробництв пов'язаних з оборонним комплексом.

Негативні індикатори/проблеми:

- 1 Загальне скорочення та старіння населення.
- 2 Загальне скорочення кількості штатних працівників
- 3 Загальне скорочення кількості підприємств
- 4 Поважний вік інженерно-технічного персоналу та спеціалістів робітничих професій машинобудування та комунального господарства.
- 5 Низька залученість місцевих університетів до проведення науково-прикладних чи дослідно-конструкторських робіт в інтересах регіонального розвитку.

- 6 Недостатнє використання таких інструментів розвитку, як індустріальні та технопарки.
- 7 Низька інноваційна спроможність промисловості.

Підсумок:

Розроблення стратегій розвитку регіонів на період 2028-34 роки має враховувати отримані результати дослідження, викладені вище.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у цих регіонах мають звертати увагу та докладати зусиль до мінімізації впливу на соціально-економічну ситуацію в регіоні проблем, викликаних війною, особливо в частині скорочення людського потенціалу.

Потрібне розроблення та впровадження заходів, що компенсуватимуть скорочення населення, а саме – спрямованих на зростання продуктивності праці та концентрацію зусиль на галузях та сферах, які створюють найбільшу додану вартість і в яких можна сформувати найбільш повні ланцюги доданої вартості.

<https://www.helvetas.org/en/eastern-europe/ukraine>

ukraine@helvetas.org

**ДОСЛІДЖЕННЯ КЛЮЧОВИХ СЕКТОРІВ
СМАРТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ЛАНЦЮГІВ
ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ В ОБРАНИХ РЕГІОНАХ**